

Gullholmen • förslag till riktlinjer för bevarande

Ledningsgruppen för GULLHOLMEN - BEVARANDEPLAN - maj 1978

Fotografi på omslagssidan : Sören Karlsson, Expressen.
Övriga fotografier (om ej annat anges) : Arbetsgruppen
för Gullholmen - Bevarandeplan

Innehåll

INLEDNING

3

KAP 1 Miljöbeskrivning

7

KAP 2 Historik

- 1 Ekonomiska och sociala samband med bebyggelse-
mönstret

9

- 2 Från fiske- och sjöfartssamhälle till avfolkningsbygd och
fritidsmiljö

9

- 3 Markägoförhållanden och bebyggelsereglering

27

- 4 Registrering av byggnadernas ålder, plantyper och
utformning

31

KAP 3 Gullholmen idag

- 1 Markägoförhållanden och planläge

35

- 2 Befolkning

35

- 3 Bostäder

35

- 4 Service

36

- 5 Näringsliv och sysselsättning

37

- 6 Kommunikationer

37

- 7 Tekniska anläggningar

37

- 8 Rörligt friluftsliv

37

KAP 4 Analys

- 1 Brukarna

39

- 2 Husen

41

- 3 Marken

42

- 4 Sysselsättningen

43

- 5 Kommunikation och service

43

- 6 Fritid och rörligt friluftsliv

44

- 7 Miljö och miljöelement

45

- 8 Ägoförhållanden och fastighetsfrågor

46

- 9 Tänkbara alternativ

47

- 10 Målformuleringar

48

KAP 5 Förslag till riktlinjer för bevarande

- 1 Brukarna

49

- 2 Marken

50

- 3 Helhetsmiljön

51

- 4 Husen och närmiljön

51

SAMMANFATTNING

53

Inledning

Gullholmen

Gullholmen är ett fiskeläge vid Bohuskusten typiskt för alla de små samhällen utefter västerhavskusten vars existens vid havet varit beroende av fiske och sjöfart. Gullholmen är ett av de äldsta fiskelägena med fast bosättning sedan 1500-talet och anges i det fysiska riksplanearbetet som kulturhistorisk miljö av riksintresse.

Samhället ligger cirka 8 mil norr om Göteborg i Orusts kommun. Kommunen omfattar ön Orust och öarna utanför. I denna utredning användes benämningen Gullholmen för ön Gullholmen. Med beteckningen Gullholmens samhälle menas hela samhället. Gullholmens samhälle ligger på två öar väster om Orust, dels på Härmanö (Stora och Lilla), dels på själva ön Gullholmen. Härmanö nås med personfärja från Tuvesvik, där parkeringsplatser för boende och besökande finns. Samhället Gullholmen har alltså inte biltrafik. Gullholmen och Härmanö är sammanbundna med en gångbro.

Bebyggelsen, som består av friliggande enfamiljshus i trä, anses vara en av Sveriges tätaste bebyggelser. Gullholmen har den äldsta bebyggelsen medan Härmanö huvudsakligen har en yngre bebyggelse som föregåtts av planläggning.

Huvudintresset i denna utredning lägges vid behandlingen av Gullholmen. Från miljösynpunkt uppleves dock hela samhället Gullholmen på båda sidor om hamnen mellan Gullholmen och Härmanö som en enhet. All kommunal service finns i dag på Härmanö.

Kommunens avsikt är att planera för en viss komplettering med ny bebyggelse för helårsboende på Härmanösidan av samhället.

Problemställning

Från att ha varit ett självförsörjande fiske- och sjöfartssamhälle har Gullholmen under loppet av en generation kommit att bli en avfolkningsbygd utnyttjad huvudsakligen av fritidsboende och det rörliga friluftslivet. Detta har inneburit stora omställningar och förändringar såväl för de människor som berörts, som för bebyggelsemiljön i sin helhet. Nya brukarkategorier med delvis nya anspråk på byggnadernas nyttjande och på miljön i sin helhet har bl.a. medfört att bebyggelsen utsatts för stora ingrepp under de senaste decennierna.

Denna process kan sägas vara generellt giltig för stora delar av de fiske- och sjöfartssamhällen som blivit attraktiva som fritidsmiljöer. Härvid har olika kategorier brukare med delvis olika intressen kommit att mötas, dels en bofast befolkning som till största delen utgörs av äldre personer, dels en senare inflyttad sommarbefolkning, till större delen bosatt i mellanstora eller stora städer. En anseelig del av de sommarboende som sökt sig till Gullholmen utgörs av personer med någon form av anknytning till orten.

En betydelsefull uppgift vid bevarandeplanering av samhällen av detta slag består därför i att identifiera och i görligaste mån tillvarata och söka sammanjämka olika brukarintressen, – dock på ett sådant sätt att bebyggelsen kan behålla sina karaktäristiska drag även i framtiden.

Kulturhistoriskt värde

Det är möjligt att i bebyggelsen på Gullholmen skönja spåren av ett lokalt traditionellt, kontinuerligt byggande under cirka 250 år. Genom sin täthet och enhetliga karaktär utgör denna bebyggelse en arkitektonisk helhet med stora kulturhistoriska värden. Dessa värden bör tillvaratas och bevaras för boende och besökande nu och i framtiden.

Riksintresset motiverades med dess värde ur vetenskaplig och social synvinkel. Därmed åsyftas att både allmänhet och forskning skall erbjudas möjligheter att förstå och uppleva den historiska utvecklingen såsom den avspeglas i bebyggelsen på Gullholmen.

Synen på kulturhistoriskt värdefull bebyggelse har förändrats på ett markant sätt. Tidigare har främst estetiska, unika och ålderdomliga egenskaper utgjort grund för bevarandehänsyn. Nu betonas mera sådana egenskaper som förmår spegla olika gruppers levnadsbetingelser under varierande epoker samt lokalt utformade byggnadstraditioner. Dessutom har betydelsen av ett reellt medborgarinflytande i planprocessen understrukits. Inom modern samhällsplanering har därför socialhistoriska studier samt undersökningar om den berörda befolkningens livsmönster, boendeformer samt preferenser angående områdets framtida gestaltning m.m. kommit att utgöra ett instrument vid överväganden rörande äldre bebyggelsemiljöer.

I detta arbete, med en bevarandeplan för Gullholmen, tillämpas därför en vidare definition av begreppet "kulturhistoriskt värde" i enlighet med de intentioner som ovan angivits.

Begreppet kulturhistoriskt värde används därför här som ett analytiskt arbetsinstrument, nära relaterat till ortens förutsättningar: socialhistorisk utveckling, nuvarande samhällssituation, bebyggelsemiljö och brukarintressen.

För att göra begreppet mera användbart har en åtskillnad gjorts mellan kunskaps- eller informationsvärden, upplevelsevärden och bruksvärden.

Begreppen definieras på följande sätt:

Kunskaps- eller informationsvärden

De karaktäristiska drag i helhetsmiljön och de miljöelement som ger en betraktare informationer och insikter om lokala livsvillkor och byggnadstraditioner under olika skeden.

Upplevelsevärden

De egenskaper i bebyggelsemiljön som ger en betraktare bestämda och betydelsefulla upplevelser av olika slag, — av skönhet, — av trygghet, — av identitet, — av stimulans etc.

Bruksvärden

De egenskaper eller delar av miljön som är en förutsättning eller en betydelsefull ram för dagliga verksamheter och socialt liv.

Kunskaps- och upplevelsevärden

Traditionellt har kulturhistoriska bedömningar baserats på expertutlåtande rörande kunskaps- och upplevelsevärden. Beträffande Gullholmen är ett sådant förfarande även här av stor betydelse med hänsyn till ortens allmänna samhällsintresse, dvs dess historiska bakgrund, karaktäristiska läge och bebyggelsemönster och den betydelse detta har för stora grupper gästande turister, i nutiden såväl som i framtiden.

För att fackmannen skall kunna objektivisera och motivera sådana utlåtanden om eventuella kunskapsvärden i en miljö, fordras relativt ingående studier av det lokala samhälls- och näringslivet under olika skeden samt hur detta kan avläsas i karaktäristiska drag i helhetsmiljön eller i enstaka miljöelement. Sådana studier kan omfatta okulärbesiktningar och miljöbeskrivningar, inventeringar (beskrivningar och fotografering av enskilda fastigheter mm), litteratur- och arkivstudier etc. Avsikten är att få en överblick av hela materialet och därmed möjlighet till systematisering i kronologiska, typologiska och andra grupperingar.

För att ett sådant arbetssätt skall vara meningsfullt fordras att området betraktas som en enhet, där enstaka byggnader och miljöelement ingår som delar i helheten, och gemensamt kan ge en anvisning om den samhällsutveckling som ägt rum på platsen. En prioritering av enskilda byggnader i olika värdeklasser är därmed ej ett önskvärt instrument. Det är däremot betydelsefullt att uppmärksamma unika, välbevarade byggnader då dessa tillsammans med sådana byggnader som genomgått tidstypiska förändringar, förmår ge en bild av olika skeden av samhällsprocessen på lokal nivå.

Detaljerade planföreskrifter och riktlinjer för husens vård och underhåll i kombination med en huskatalog som i text och bilder beskriver varje enskild byggnad och dess läge, är därför att föredra då intentionerna är att behandla området som en integrerad och sammanhållen bebyggelsemiljö.

Upplevelse- och bruksvärden

För att förankra planens riktlinjer bland de människor som nyttjar miljön är det av vikt att identifiera olika kategorier brukare och deras intressen. Därefter kan man söka klarlägga vilka egenskaper eller komponenter i miljön som tillmäts betydelse för olika brukarkategorier, — främst av sk upplevelsevärden och bruksvärden. Samma komponenter i en miljö kan uppfattas på varierande sätt av olika personer beroende på tidigare erfarenheter, bla ortsanknytning sedan lång tid.

Begreppen upplevelsevärden och bruksvärden är främst tillämpliga för att analysera och tolka intervjuundersökningar som rör dessa problem. Att renodla begreppen alltför långt är däremot inte tillrådligt då de speglar olika komponenter i en sammansatt helhet av mänskliga verksamheter, upplevelser och värdesystem. En distinktion mellan dem bidrar dock sannolikt till ökad klarhet rörande motiven för prioritering av vissa företeelser eller miljöelement, vilket utgör en förutsättning för bevarandeplanering.

En medveten strävan är således att motiven för ett bevarande är preciserade i en målbeskrivning och relaterade till olika kategorier brukare.

Arbetsordning

Arbetet med "Gullholmen – bevarandeplan" ledes av en ledningsgrupp som har följande utseende:

KS-ordf Åke Linsten ordf Orust kommun

Bn-ordf Johan Pettersson "

Egert Karlsson "

Länsrådet John Hägglund Länsstyrelsen

Kammarrådet Karin Dahnell Kammarkollegiet,
Stockholm

Länsark Frans Scherman Länsstyrelsen

Byrådirektör Rolf Bondesson sekr "

Arkitekt SAR Thorsten Hall projl Göteborgs Förorter

Herr Sigvard Hellström Gullholmen

Herr Bror Malmberg Uddevalla

Arbetet med planen utföres i en arbetsgrupp på Göteborgs Förorter, Arkitektkontoret, med arkitekt SAR Nilsolof Lilja som ansvarig planförfattare. I arbetsgruppen deltar Projektgrupp Gullholmen med universitetslektor Nanne Engelbrektsson, arkitekt, fil dr Thomas Thieme och arkitekt Håkan Bergqvist. Bert Martinsson, Gullholmen, har deltagit i inventeringsarbetet.

1 Miljöbeskrivning

Gullholmen från norr

När man betraktar Gullholmen från bergen på Härmanösidan ser man hur den täta livfulla bebyggelsen starkt kontrasterar mot havet och de grå orörda bergen omkring. Man blir varse hur bosättningen ägt rum i fiskelägesbygden. Boplatserna har valts nära fiskevattnen med djupa skyddade naturhamnar, där bostäderna lagts nära varandra i klungor, fördelaktigt bland annat vid det gemensamma fisket.

De avlägsna vita bebyggelsesamlingarna och ljusen på Smögen, Ellös, Stocken och Karingön avtecknar sig som vålavgränsade enheter och ger en god bild av den traditionella fiskelägesbygden i Bohusläns mellersta skargård.

Det unika med samhället Gullholmen är dess läge i skargårdslandskapet, möjligen kan man säga att också tätheten är ett unikt drag, medan hus och hustyper är i stort sett desamma som i Bohusläns övriga fiskelägen.

Från norr, Lysekilshället, avtecknar sig Gullholmen som en tät samling vita hus vars gavlar har en enhetlig takvinkel och vars tak är tegeltäckta.

Kommer man från söder är bilden en annan. Man lägger först märke till den splittrade bebyggelsen på Härmanö-

sidan och de stora volymer som Gullholmsbaden, magasinsen på ön Skottaren och fabriken på Gullholmen utgör.

Från Orust ser man först de vita husen uppe på ön med sina tegeltak och kyrkans torn som avtecknar sig bakom bebyggelsen. Här ser man ön från sidan och sjöbodraden och taken dämpar det tidigare så vita utseendet. Seglar man förbi passerar man ön helt nära. Sjöbodarna står med gavlarna mot vattnet och vid bryggorna ligger båtar. Mellan sjöbodarna skymtar bostadsbebyggelsen. Man har ett rörligt perspektiv där hus, tak och bodar hela tiden växlar.

Sommartid badar folk från bryggorna, fiskare torkar sina nät och på någon brygga dricks det kaffe. Båtar, nät och andra fiskeredskap påminner om den tid då fisket var huvudnäringen på ön. Bad och rekreation visar hur samhället förändrats med en utökad fritid.

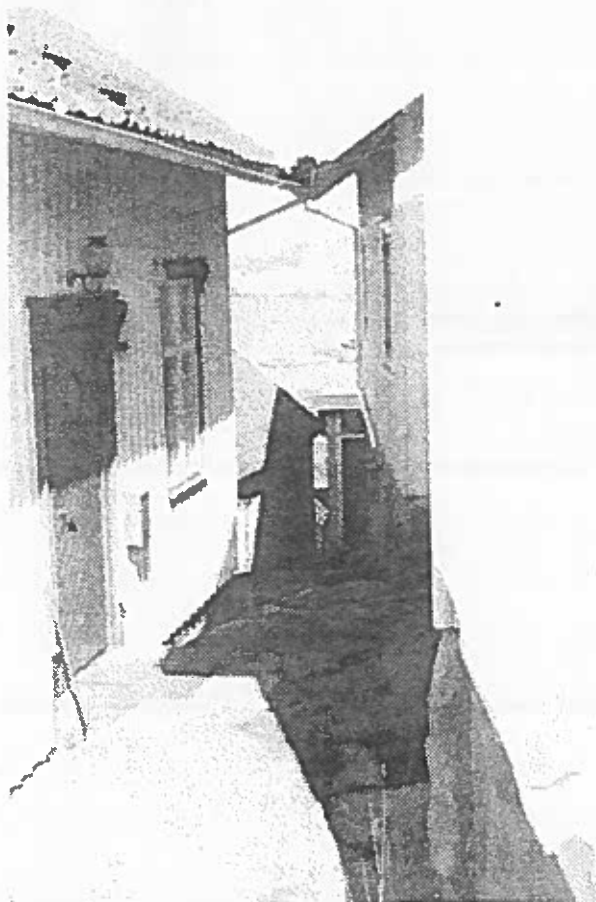
I norra hamnen ligger enbart ortens båtar, i södra hamnen där färjeläget ligger är det även plats för gästande båtar. Det är här, vid hamnbryggan på Härmanösidan, som man går iland.

Samhället Gullholmen ligger både på Lilla Härmanö och på Gullholmenön. Från bron som förenar dessa delar har man utblickar mot vattenvägarna i norr och söder och bebyggelsen på både Härmanösidan och Gullholmen. I Krabben, dvs bebyggelsen på Härmanö vid norra hamnen, klättrar en bebyggelse av ursprungligen identiska dubbelhus med samma storlek, samma takvinkel och samma orientering uppför branten. På denna sida är sjöbodarna stora och nästan genomgående ljusmålade. Mot denna bebyggelse kontrasterar Gullholmensidans röda sjöbodrad. På höjderna bakom står vita husgavlar. Några bryter genom sina spetsigare tak. Det är äldre 1700-tals-hus. I södra hamnen går bostadsbebyggelsen närmare vattnet, i ett fall ända fram.

Går man över bron från Härmanö till Gullholmen, kommer man in bland husen som står tätt tillsammans. Från en asfalterad gångväg, "Gatan", leder små stigar som antingen går över kala berghällar eller är belagda med kullersten. Det första intrycket är tätheten av hus av en stadsmässig karaktär speciellt kring Gatan.

Det drag av regelbunden orientering som man kan uppfatta längs Gatan försvinner helt när man på smala stigar och trappor tar sig vidare bland husen. Nästan överallt kan man komma fram i smala prång mellan husen ned till bryggor eller sjöbodar eller se smala intensiva utblickar mot vattnet. Vid och mellan husen finns små hagar och täppor, omväxlande med berg i dagen och enstaka gräsplättar. Sinnrika anordningar för uppsamling av regnvatten i tunnor och cisterner vittnar om vattenbristen på ön.

Nya krav och önskemål från nutidens brukare har tagit form av avskärmningar, taklyft, balkonger, nya stora fönster, avvikande färger och nya material. En del sentida förändringar är gjorda med hänsyn till både tradition och miljö och då har man använt traditionella material och färger. De välbevarade husen upplevs mycket starkt och de mer ombyggda och utslätade fasaderna verkar mer eller mindre som en bakgrund. Även om antalet oförändrade hus ej är så stort som man först skulle kunna tro, är det de som präglar helhetsmiljön.

Från Klippan på norra Gullholmen har man utblickar över hamnen och sjön, över tegeltaken som är täckta med enkupigt och tvåkupigt tegel. Det visar sig att bebyggelsekaraktären växlar på ön. Längs Gatan är det ett gammalt planmönster där husen står med gavlarna mot gångvägen. På östersidan överväger de enkla rödmålade enkelhusen och på Klippan i norr och Lilla Gullholmen i söder är det en sekelskifteskaraktär.

De röda stugorna breder ut sina tegeltak över äsar och snedtak och vilar tryggt på sina låga naturstensgrunder. De större husen är oftast ljus målade med en vit färg som kan vara bruten i grått, grönt eller gult. Fönster och dörrar har en mörkare ton i grönt och blått. Regelbundenheten i fasaderna lättas upp av verandor med snickarglädje och taken stöds ofta av sirligt utsågade hörnkonsoler. Takfot, vindskivor, fönster och dörrar är rikt dekorerade med figursågade detaljer. Ljus och skugga i den stående panelen och i snickarglädjen ger ett växlande ljusspel under dagens timmar.

Att uppleva en miljö är även att uppleva livet mellan husen. Det man idag kan uppleva är kontrasten mellan ett stilla, på vinterkvällarna nästan mörkt Gullholmen och ett sommartid livfullt fritidssamhälle. Man blir varse att miljöupplevelsen även består i att under olika tider uppfatta ramen för människors livsvillkor och drömmar.

2 Historik

2.1 Ekonomiska och sociala samband med bebyggelsemönstret

Näringsfång knutna till havsbruk är i regel mycket utsatta och känsliga för skiftande yttre villkor. De ekonomiska betingelserna i skärgårdssamhällena på västkusten har därför växlat dramatiskt under olika skeden. Naturbetingade villkor såsom tillgång på fisk eller skiftande väderlek likaväl som allmänpolitiska villkor orsakade av krig, konjunktursvängningar etc har samverkat till detta. Utmärkande för näringsstrukturen i dessa samhällen har varit att ett sinnrikt system av verksamheter kunnat kombineras under olika årstider. En förmåga att anpassa sig till nya situationer har varit av stor betydelse för att kunna överleva på orten. Denna förmåga har legat på flera plan; — att vara orienterad om vad som sker inom den egna näringen och få kunskap om nya metoder och redskap; — att kunna bedöma den egna helhetssituationen utifrån nya kunskaper; — att våga satsa på nyheter i rätt tid och göra nödvändiga nyinvesteringar. I regel har några initiativtagare gått före och andra har sedan följt efter om nyheten visat sig ge ökade inkomster, ett skeende som ofta har gått mycket snabbt. Säkra, beprövade men relativt olönsamma binärningar som hemmafiske i mindre skala, har dessutom erbjudits vid sidan om de större satsningarna. För familjernas ekonomiska helhetssituation har detta varit av stor betydelse. De hemmavarande äldre männen, liksom även de yngsta, har på så sätt kunnat bidra med mat till hushållet och med en mindre inkomst.

Förtjänsterna, som varit mycket ojämnt fördelade under året, handhades i regel av kvinnorna som också ansvarade för hus och hem när männen var på långväga fiske. De deltog även i vissa arbetsmoment i hemfisket samt i äldre tid ofta med försäljning av fångsterna.

På västkusten har fiskerätten varit fri enligt gammal sedvanerätt till skillnad från ostkusten där den varit knuten till jordäggande. Detta har för västkustens fiskare inneburit att fria lagbildningar lättare kunnat uppstå. De som fiskade i ett lag satsade arbete och redskap mot lika delar av fångsten. Då ägandet var gemensamt rådde i regel en utpräglad kooperativ anda. Båtlagen var dessutom oftast baserade på nära släktförbindelser, vilket ytterligare förstärkte de jämbördiga relationerna. Lagens storlek växlade med fångstsätt och årstider, de största lagen vid vadsillfisket kunde bestå av 16–20 man.

Ekonomi och social struktur kan i hög grad spåras i bebyggelsens utformning och stegvisa förtätning. Under perioder när förtjänsterna var goda uppfördes många hus. Sommaren 1902 byggdes enligt muntlig uppgift 6–7 hus på Gullholmen och på Krabben. Två, tre års

lyckade fisken kunde vid denna tid finansiera ett husbygge. Inkomstsvackor medförde däremot att man inte alls i samma omfattning vågade satsa på nybyggen eller ombyggnader. Stundom har husbyggen lämnats oavslutade några år då de ekonomiska problemen var stora.

Den relativt jämna sociala strukturen med i stort sett likartade livsvillkor, bl.a. beroende på fångstorganisationens utformning, kan också skönjas i den homogena, täta bebyggelsen. Endast ett fåtal hustyper är representerade. Husen har dock fått olika gestaltning genom tillägg av varierande slag av trapphus, verandor och fönsteromfattningar m.m. Endast några få hus på Gullholmen skiljer sig från de andra vad beträffar placering och dimensioner, och låter på så vis antyda att byggherren varit mera välbeställd och haft andra bostads- och hushållsvanor än fiskarbefolkningen i övrigt. Det sk. Ostensfeldska huset, nu rivet men tidigare beläget på Lilla Gullholmen, var exempelvis ett av de största på ön. Det lär enligt traditionen vara uppfört av en förmögen handelsman från Norge, under den rika sillperioden i slutet av 1700-talet.

Fiskelagens arbetsorganisation bidrog troligen också till att husen placerades så nära varandra inom ett litet område. Det var praktiskt att kunna samlas för att diskutera väder och vind och att snabbt kunna besluta om avfärd. Även kvinnorna var beroende av varandras stöd, i synnerhet då de lämnades ensamma med stora barnskaror. Närheten till nära släktingar och grannar spelade en stor roll för daglig hjälp och socialt liv.

2.2 Från fiske- och sjöfartssamhälle till avfolkningsbygd och fritidsmiljö

Perioden fram till det stora sillfisket under slutet av 1700-talet

Näringsliv:

Med ungefär ett sekels intervall har sillen sökt sig i stora mängder in från Atlanten mot bohuskusten. Några av dessa sillperioder var långvariga, gav rikligt och medförde att en rad fiskelägen grundlades och utvecklades. Det medeltida sillfisket som behärskades av hanseaterna finns endast sporadiskt belagt med källmaterial. En sillfiskeperiod anses dock säkert belagd omkring år 1300. Vid mitten av 1500-talet blev bohuskusten en huvudleverantör för den nordeuropeiska sillhandeln under ett trettiotal år. Kungliga förordningar angående sillfisket visar att detta pågick utefter hela bohuskusten med tyngdpunkten förlagd till kustens södra hälft. Fem upp-

syningsdistrikt inrättades 1572, vardera med ett flertal tjänstemän. En av dessa tjänstemän var stationerad på Härmanösund. Den stora personalorganisationen för uppbörd av skatter och tullar tyder på att sillfisket, som sannolikt bedrevs med garn och vadar, hade en betydande omfattning.

När sillfisket avtog utvecklades i dess ställe storbackefisket, som var ett utpräglat havsfiske. De äldsta direkta upplysningarna om backefiske i Bohuslän härrör från 1647, då ståthållaren för Bohus slott av danske kungen ålades att uppbära tionde för yrkesfisket. Här redovisas båtarnas antal och deras fångster. För Orust och Tjörn redovisas 43 skutor, varav 7 från Gullholmen och 3 från Härmanö. Av tiondelängden kan slutas att det rörde sig om ett fiske i yttersta havsbandet eller på bankarna till sjöss efter stortorsk, långa, hälleflundra och rocka.

Den stora sillfiskeperioden under senare hälften av 1700-talet medförde att befolkningen i skärgården ökade. Under sillfisket höst- och vintertid samlades dessutom stora skaror av säsongsarbetande som deltog i landvad-fisket och med beredning av sillen. Stora vadlag bildades som levde på rörlig fot och följde sillen längs kusten. Fiskerideputerade från Strömstad yttrade: "Uti flera år har sillfångsten tagit sin början omkring eller vid slutet av oktober månad, då sillen fångats längst i norr vid Gullholmen och Lysekil. Då vintern nalkas, flyttar sillen sig mera norrut..."

Landvadfisket skedde från öppna båtar, och uppehöll man sig långt hemifrån medföljde särskilda logementsbåtar. Sillfiskarna i Bohuslän gjorde sig för den tidens förhållanden goda vinterförtjänster. Vadsillfisket hade dock prägel av hasard, somliga lag gjorde vissa år goda förtjänster, medan andra tjänade mindre. 1787 var exempelvis ett av periodens bästa år.

Befolkning:

Redovisningslängderna över de strandsittare i Morlanda sockens fiskelägen, som erlade skatt, visar att Gullholmen år 1659 hade 19 skattebetalare. Antalet innevånare beräknades dock samma år uppgå till 92. Bosättningen ökade något under 1600-talets första hälft för att sedan mot slutet av århundradet åter minska. Under 1700-talets första decennier minskade antalet skattebetalare ytterligare, 1714 är 11 upptagna och 1730 endast 9. En stor del av befolkningen är i mantalsuppgifterna betecknade som "fattiga eller bräckliga".

När sillen började gå till i Bohuslän omkring 1750 ökade befolkningen på västkusten och Gullholmen var inget undantag.

Under 1780-talet hade Gullholmen ett femtiotal matlag. Utmärkande för tiden är de stora hushållen med, för-

utom många barn, även pigor, drängar och inhyses av olika slag, änkor, äldre och svaga.

Bebyggelse:

En bedömning av planmönster, läge och hamnförhållande kan ge underlag för följande antagande om var den äldsta bebyggelsen låg. Segelleden gick på 1700-talet ännu mellan Gullholmenön och Härmanö och strandlinjen gick vid denna tid något högre. De krav som fiskarna hade på sina boplatser var dels tillgång till skyddade båt- och arbetsplatser för redskap och fiskberedning, dels kontakt mellan bostaden och båten samt skydd för väder och vind.

De områden på Gullholmen som bäst tillgodoser dessa krav är områdena kring Rovärt och mellan Stranna och Gatan. Även om husen vid Gatan i de flesta fall är av senare datum, visar själva planmönstret med gavlarna mot sundet och Gatan att det mycket tidigt låg hus här. Även sjöbodarna som har en inre ursprunglig rad av äldre bodar ger en antydning om detta. Landhöjningen har sedan medfört att en yttre rad uppförts. Enstaka hus kan vid denna tid också ha legat vid hamnlägena på ostsidan.

På 1600-talet finns strandsittare och hushåll nämnda, och 1687 års karta upptar 8 bebyggelseecken, 1788 års karta upptar 24. På dessa tidiga kartor över Gullholmen är bebyggelsen endast markerad som hussymboler som ej visar läget på ön. Ej heller finns några magasin eller bodar markerade.

Under 10 år, mellan 1788 och 1798, byggdes 74 hus och på Gullholmen stod år 1800 ca 100 hus. Öarna omkring Gullholmen blev även tillfälligt bebodda och sillsalterier och trankokerier anlades av förmögna handelsmän. Verksamheten som bedrevs i industriell skala innebar ökade behov av magasin, sjöbodar och saltskjul såväl som av bostäder, handelsbodar och krogar. Benämningen Trankoked för området bakom Skräddarens hus och grunder på omkringliggande holmar vittnar om verksamheten vid denna tid.

Den bebyggelse som kom till mellan 1750 och 1800 täckte nästan hela ön med undantag av Klippan, där det bara stod ett hus och en kvarn, och Lilla Gullholmen, där det stod två hus. Även om man i äldre tider sökte lägga husen vid de bästa hamnlägena var utrymmet så begränsat, att hela ön efterhand bebyggdes. Fortfarande var sidan mot Härmanö mest attraktiv och de större hus som byggdes i slutet på 1700-talet förlades här. När sillfisket tog slut omkring 1800 var en expansiv period förbi och ön var i stort sett bebyggd. Vid denna tid uppfördes kyrkan, och de som ej kunde lösa in sina andelar vid kyrkobygget fick gå från hus och grund. I ett sådant sammanhang byggdes Stenstugan omkring 1800.

1700-talets hus

Av Gullholmens tidiga 1700-talshus finns idag endast enstaka rester kvar i form av husgrunder. Sannolikt finns även vissa timmerstommar kvar från denna tid.

Husen var i början av 1700-talet mycket små och bestod av endast ett rum med eldstad eller ett rum och ett litet mörkt kök. Denna senare plantyp kallas för det *enkla huset* (se nästa sida).

Grunden lades av natursten med kallmursteknik, dvs utan bruk emellan. Stommen var av liggande timmer som knuttimrades. Golvet bestod i de flesta fall av stampad lera eller jord, ibland även av bräder.

Taket bars upp av långsgående åsar och täcktes med bräder, därpå tång eller torv. Taken hade därför en trubbig takvinkel. Stövan och köket gick upp till åsarna i dessa ryggåsstugor. Den öppna spisen och ugnen murades upp med gråsten och lera. Stugorna hade små fönsteröppningar och stod med timret bart.

De enkla hus som byggdes mot slutet av 1700-talet var något större och byggdes ofta till med ett sk *skul* (även *väggelomme*, *snedtäcka*), så att taket förlängdes utmed ena långsidan. Husen försågs nu med trägolv och innertak och timret började klädas med stående träpanel. Tegeltak kom i bruk. Vindfånget (*bislau*) byggdes in i köket.

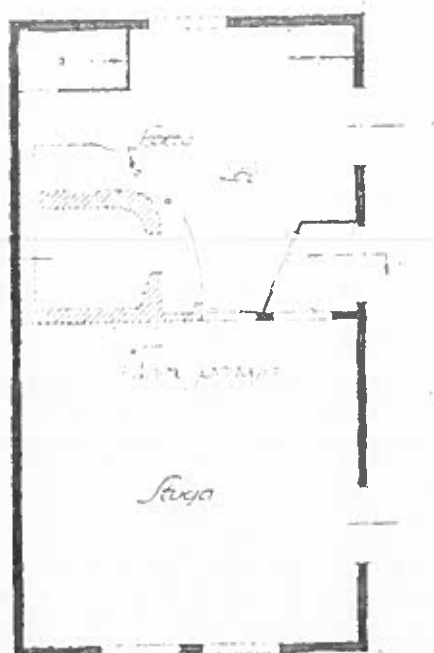
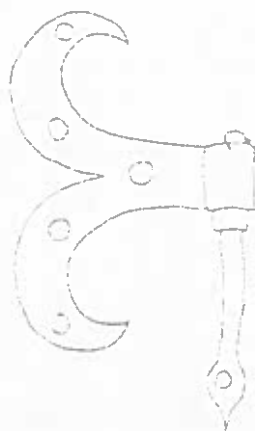
Längs Gullholmens västsida och vid Rovärt byggdes även några större hus vid denna tid. I ett par fall är den plantyp som kallas för det *dubbla huset* fullt utvecklad, dvs en plan som delar huset i fyra delar. Benämningen kommer antagligen från att huset i plan ser ut som två enkla hus som lagts intill varandra. (Se bild nedan.)

Av de 1700-talshus som finns kvar idag har ett par hus markant spetsigare takvinkel, det gäller "Hohnerska huset", "Karlgrens hus" och "Taske-Majas krog". Samma takvinkel fanns på stadshuset i slutet av 1700-talet. Övriga dubbelhus har trubbigare takvinkel, och det var denna hustyp som jämte enkelhusen dominerade Gullholmen under 1800-talet. (Se vidare perioden 1880–1920).

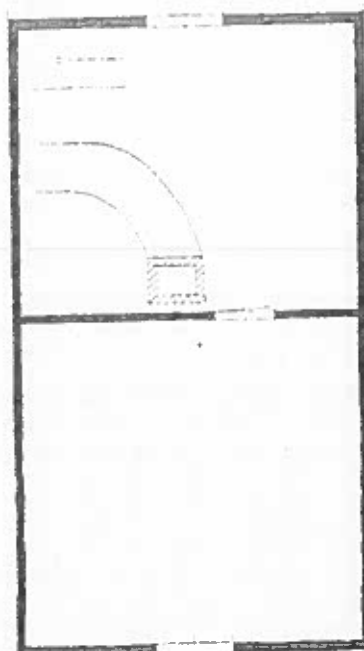

Dubbelhus från 1700-talet

1700- talets enkelhus

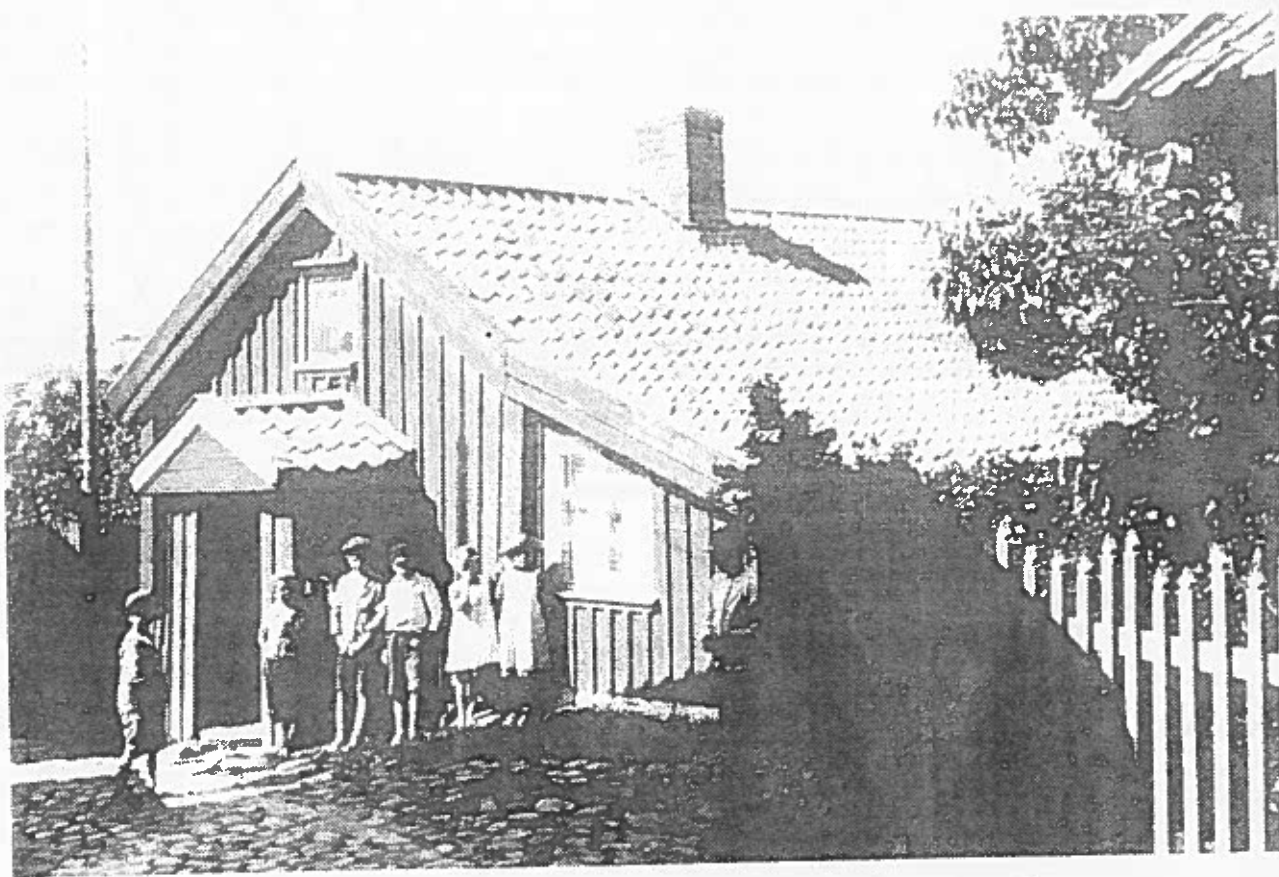

Botten

Loft

Stugan och köket är av samma storlek. Innanför dörren i köket är ett mindre vindfång (bislau) avgränsat. I senare tid har detta rivits, vilket medfört att det nu ofta finns två dörröppningar mellan rum och kök. Eldstaden som även inrymde en bakugn upptog en stor del av köksutrymmet. Denna hustyp var den helt dominerande på västkusten under 1700-talet.

Perioden från ca 1800 fram till 1800-talets slut

Näringsliv:

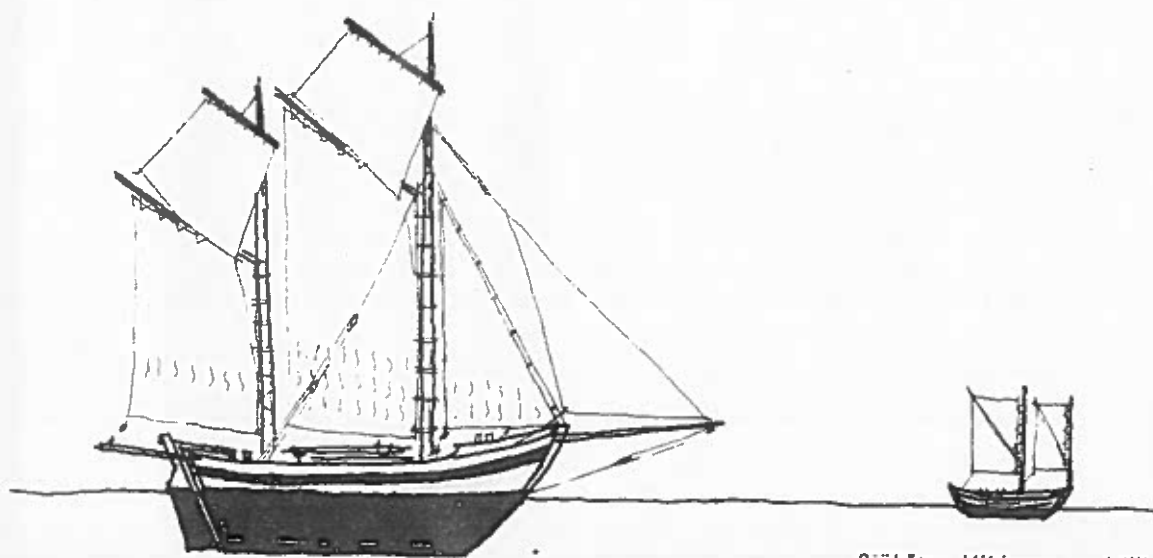
När sillen försvann från bohuskusten under åren omkring sekelskiftet 1800 uppstod stor fattigdom eller rent av nöd i många av fiskesamhällena. Stora summor hade investerats i båtar och redskap som lämpade sig för sillfisket, medan den äldre utrustningen för andra fångster hade förfallit. Stora skaror av anställda sillfiskare som sökt sig ut mot kusterna under sillperioden återvände nu in i landet och befolkningstalet sjönk i de flesta fiskelägena.

De infödda fiskarna satsade nu åter på långväga storbackefiske med däckade bankskutor. Färdena sträckte sig allt längre norrut på Norges västkust. Fångsterna såldes ofta direkt till norska uppköpare för goda priser och backefisket blev den ekonomiska ryggraden för fiskarna i mellersta Bohuslän. Vid mitten av 1800-talet blev de mera lättmanövrerade sjöbåtarna allt vanligare, ett slags däckade jakter med två master. Fisket startade i mars och varade till fram i september, varje resa tog ungefär 4 veckor. Fiskelagen omfattade i regel 8–10 man. Fångsterna bestod av torsk och långa. Torsken bereddes till kabeljo och långan till lutfisk. Vid hemkomsten tog kvinnorna hand om fångsten och fläkte, saltade, torkade

och sålde den. Om hösten och vintern fiskade man sill med mindre landbåtar i vattnen hemomkring. Med ombord var ca 4–6 man. Sillen såldes till exportörer på västkusten.

Fisket dominerade näringslivet under hela perioden. En klar tendens till en ökad satsning på sjöfart märktes dock redan under 1840-talet. Sjöfarten ökade också markant under resten av seklet. Antalet sysselsatta inom hantverk och andra näringar var ungefär konstant mellan 1840 och 1855 men ökade betydligt under de senare decennierna av 1800-talet.

Mot slutet av 1870-talet kom storsillen om höstarna åter i mängder in mot kusterna och landvadlag bildades och utrustades. Storsjöfisket blev samtidigt allt mindre inkomstbringande då priserna på torsk och långa sjönk. Sommarhalvårets fiske inriktades under 1880-talet därför alltmera på makrilldörje i Nordsjön, då dessa fångster betalades bra. Sjöbåtarna var inte lika lämpade för detta fiske som för backefiske, och under de sista åren av 1880-talet inköptes de första engelska kuttrarna. De var större än sjöbåtarna och lämpade sig väl för dörjfiske. Kuttrarna som kostade 150–250 engelska pund köptes i regel av två eller tre delägare som ofta var nära släktingar. Sjöbåtarna såldes efterhand, de sista mot slutet av 1890-talet.

Sjöbåten Vikingen med lillebåt, Gullholmen

Yrkesfördelning: Gullholmen¹

År	Fiske	Sjöfart	Handel och andra näringar	Ämbetsmän	Stånds- personer
1841	261	12	42	2	6
1846	252	42	38	2	8
1850	253	70	35	2	5
1855	281	78	36	2	2

¹ Fördelning av folkmängden efter dess olika yrken uti Orust och Tjörns Fögderi.
(Häradsskrivaren i Orust och Tjörns Fögderi : 211)

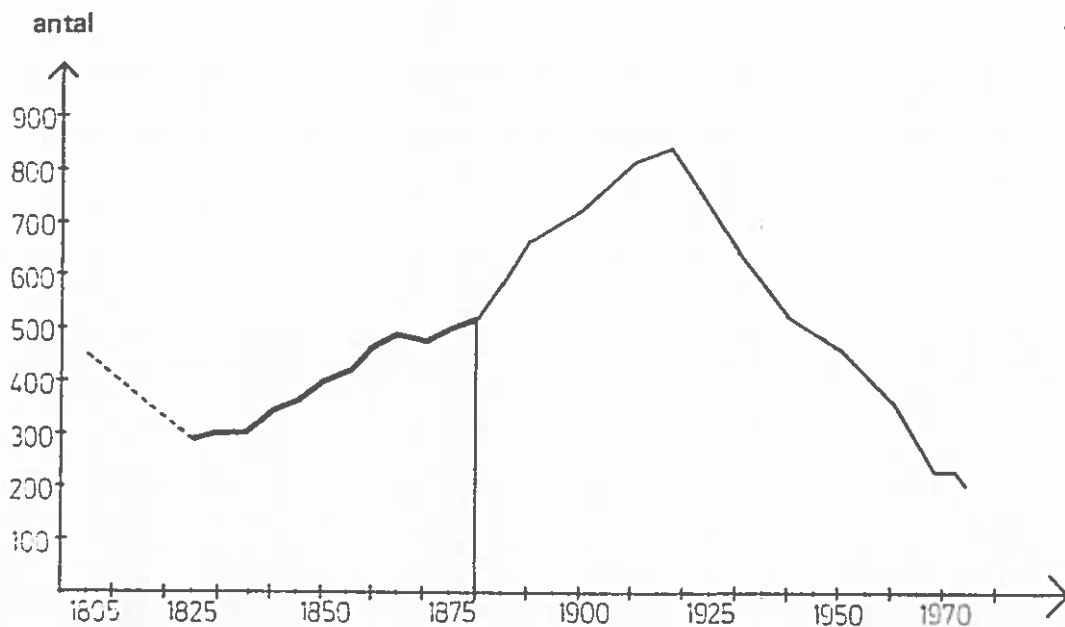
Befolkning:

Under 1820-talet fanns på Gullholmen ca 250 invånare, och mot slutet av århundradet något mera än 700. (Se befolkningsdiagram nedan.)

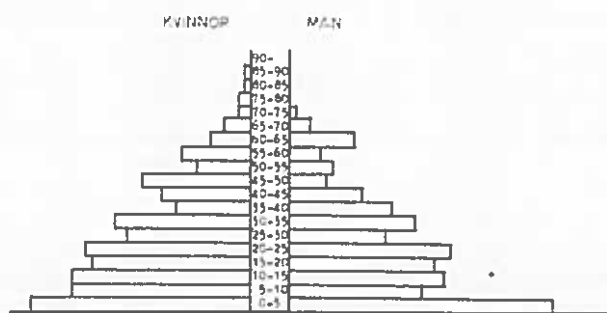
Under en koleraepidemi som härjade på ön under 1830-talet avled 40 personer vilket för en lång tid påverkade befolkningsutvecklingen.

De minsta hushållen ökade under dessa decennier medan de mellanstora och stora hushållen dominerade under perioden. En tendens till minskning av de största hushållen visade sig mellan 1870 och 1880.

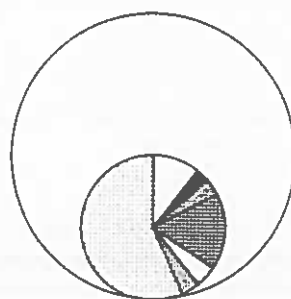
Den drastiska befolkningsminskningen i fiskelägena efter den stora sillfiskeperiodens slut omkring 1808 avlöstes av en kontinuerlig befolkningsökning under resten av 1800-talet, särskilt under dess senare hälft.

Befolkningsutveckling

Äldersfördelning

Yrkesfördelning

1860

- ☐ Fiskare
- ☐ Sjömän
- ☐ Skeppare
- ☐ Service
- ☐ Hantverk och Industri
- ☐ Tjänstemän
- ☐ Övriga

Hushållsfördelning åren 1860-- 1880

		1860	1870	1880
Hushåll med	0- 2 personer	14	31	33
	3- 5 personer	37	58	64
	6-10 personer	39	31	31
	11-15 personer	-	-	-
Summa hushåll:		90	120	128

Bebyggelse:

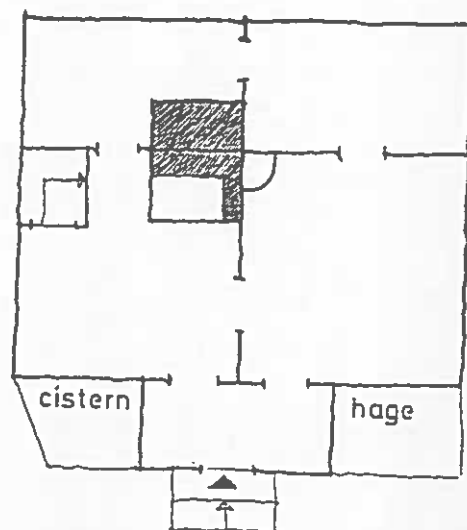
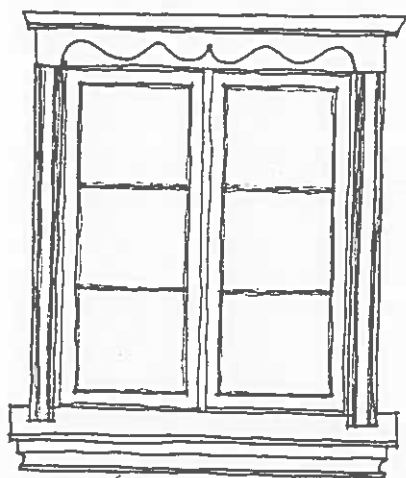
Under 1800-talets första hälft byggdes endast omkring ett tjugotal hus.

Perioden utmärktes av bistra ekonomiska förhållanden och de medel som kunde nyinvesteras tycktes i första hand ha överförts till båtar och redskap. Osäkerheten om datering av vissa hus innebär dock att några exakta uppgifter inte kan ges angående byggandet under 1800-talets första decennier, vilken även försvåras av att de anläggningar som uppfördes i samband med sillfisket revs. Detta framgår av brandsyner som hölls under 1800-talets första decennier.

1800-talets hus

De hustyper som tidigare omnämnts dominerade även under denna period, vilket innebär att såväl enkla hus som dubbelhus uppfördes. Familjeekonomin var med stor sannolikhet avgörande för val av hustyp. De större husen med spetsigare takvinkel förekom ej under 1800-talets mitt, vilket troligen beror på att de förmögna salteriägarna och sillhandlaren som bosatte sig i fiskelägena under sillperioden försvann. De ortsbofasta fiskarna tog ej upp denna byggnadsform.

1800-talets dubbelhus

Perioden 1880-tal t o m första världskriget

Näringsliv:

Tiden mellan 1880–1915 innebar en ekonomisk högkonjunktur för Gullholmen, och utmärktes av en intensiv byggnadsverksamhet. Samhället sjöd av liv och verksamheter, och stora investeringar gjordes i båtar, redskap, magasin och bostäder. Fram träder bilden av ett starkt expanderande samhälle som konsoliderar sin position, såväl ekonomiskt som socialt och kulturellt. Många för samhället gynnsamma faktorer samverkade till denna utveckling.

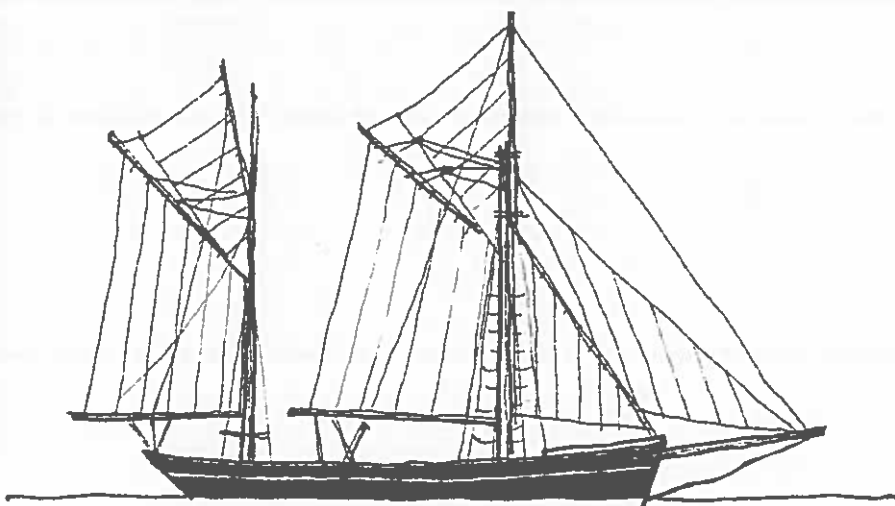
Läget var strategiskt för att kunna driva ett framgångsrikt havsbruk som baserades på ett rationellt utnyttjande av redskap, båtar och arbetskraft under olika säsonger. Satsningar på nya tekniker (motorer i båtarna), nya fartygstyper (vadbåtar, engelska kuttrar) samt nya fångstmetoder (makrilldörj i stor skala) medförde tydligt förbättrade ekonomiska villkor. Dessutom samverkade även en rad yttre förhållanden till gynnsamma betingelser, exempelvis goda avsättningsmöjligheter, höjda priser på fisk, tillgång på vintersill m m.

Det inkomstbringande makrillfisket som bedrevs sommartid kunde kombineras med ett rikt sillfiske om vintern. Kuttrarna kunde under resten av året utnyttjas för fraktfart. I början av mars utrustades kuttrarna för fraktfart med fyra man ombord. Man fraktade sten från Bohuslän till Tyskland, och kol, koks, spannmål m m mellan svenska östersjöhamnar, Danmark och de baltiska länderna. Vid midsommartid återvände man till Gullholmen för att under någon veckas tid utrusta sig för nordsjödörjet, då ytterligare fyra man behövdes ombord. I första hand anställdes folk från orten, men många kom även från inlandet, vissa ända från Norge och skånekusten. Fisket varade till fram i slutet av september. Makrillen, som saltades direkt ombord, såldes till uppköpare i småstäderna på Norges ostkust och exporterades sedan till Amerika där den röktes. I slutet av september och i oktober kunde man sedan göra ytterligare några resor till Tyskland. Mot slutet av november eller i början av de-

cember ankrade man sedan upp. Ett femtiotal kuttrar låg som mest på Gullholmens redd. Vinterfisket startade sedan. Storsillfisket var som mest inkomstbringande under slutet av 1890-talet och fram till omkring 1910. Den första snörpvaden inköptes 1897 till Gullholmen och följdes av flera. 1906 investerade ett vadlag på sexton man i en järnbåt och en 12-hästars Skandiamotor. Båt, motor och vad kostade sammanlagt 9 000 kronor. Ett framgångsrikt fiske under tre höstmånader gav ca 30 000 kr, vilket kan nämnas som en ovanligt lyckad satsning.

Nya vadlag utrustades, som mest fanns sju sådana vadlag på Gullholmen. Denna verksamhet ledde till flera andra nyetableringar på orten. Fem stora magasin uppfördes under 1880- och 1890-talen på Skottaren, Tvestjärten och Härmanö. Om hösten saltades makrill och om vintern packades sill. Handlanden J.J. Hallgren startade sedan i mitten av 1860-talet i blygsam skala en konservindustri med inläggning av musslor och gaffelbitar m m. Verksamheten utvidgades och en ny fabrikslokal uppfördes 1875.

Engelsk kutter sk »smack»

Gullholmen omkring sekelskiftet, foto Nordiska museet

Segelmakerier, tunnbinderier och flera små affärer växte upp. Flera hantverkare som skräddare, skomakare, stickerska, strykerska kunde även få sin bärning på Gullholmen under denna tid. Dessa verksamheter gav inkomster åt många, även åt kvinnorna. Änkor och fattiga kvinnor hade tidigare varit hänvisade till att baka och tvätta i de mer förmögna husen för att kunna försörja sig. Trots en i stort sett socialt homogen fiskarbefolkning, existerade en märkbar social skillnad. Prästen, fabriksägaren, disponenten samt några handelsmän och kapitalägare som lånade ut pengar mot 6% ränta, ansågs utgöra det högsta sociala skiktet. Även lärare, lotsar och tulltjänstemän räknades dit, trots att de inte hade så stora inkomster.

Kontakterna med andra grannsamhällen utmärktes av en starkt ortsidentitet och självhävande. I jämförelse med ett antal närbelägna orter som satsat på delvis andra fiskemetoder och fartygstyper framträdde de egna ekonomiska villkoren som gynnsammare, inte minst kom detta till uttryck i den stora flotta av engelska kuttrar som inköpts av ortens skeppare. Dessa fartyg var starkt prestigeladdade och har troligen understrukit ortens särart i förhållande till de flesta grannorterna. En tydligt förbättrad familjeekonomi under en relativt kort tidsperiod som dessutom bör ha betraktats som ett direkt resultat av personliga insatser och risktaganden bör ha medverkat till denna allmänna självkänsla.

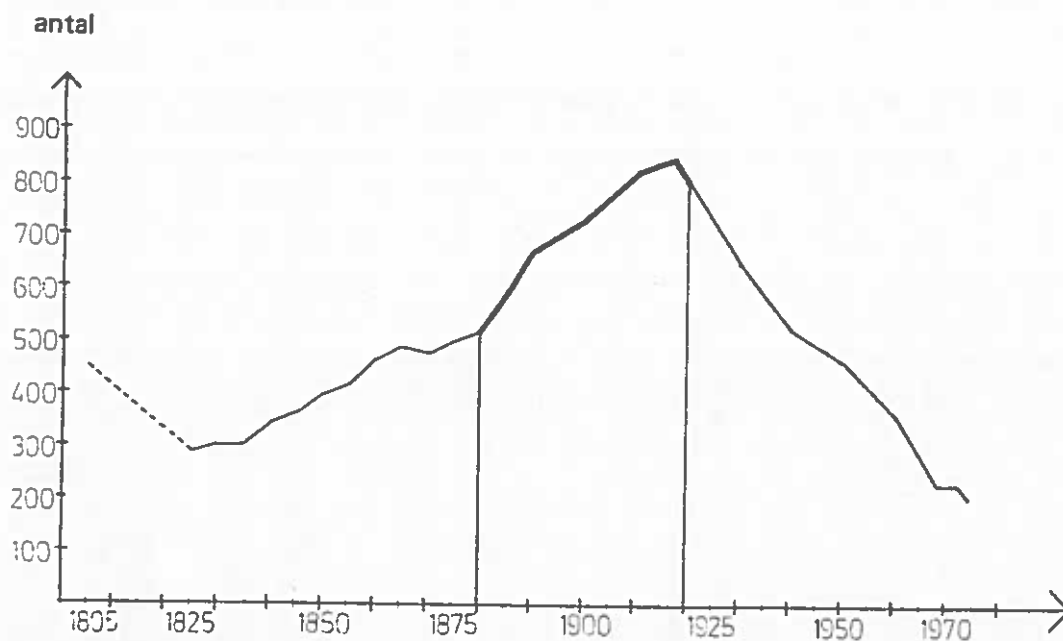
Vid avyttringen av fångsterna vid de norska hamnarna kunde man även göra jämförelser till egen favör. De norska makrillfiskarna höll fast vid de traditionella, mindre fiskeskutorna och kunde därför endast företa fisketurer i hemmavattnen, vilket gav lägre förtjänster. Av norska äldre fiskare anses de svenska kollegerna ha fungerat som introduktörer för nya redskap och fartygstyper samt inte minst av motorer.

1912 började vadlagen att sälja sina järnbåtar då sillen under några vintrar dragit sig allt längre ut från kusterna med magra förtjänster som följd. De sista järnbåtarna såldes 1917. Omkring 1914 började även dörjfisket att ge mindre inkomster, men fortsattes ändå fram till Nordsjöslaget 1916. Makrillen blev svårare att sälja, minrisken blev för stor, och efter 1917 användes kuttrarna endast på fraktfart. De ekonomiska villkoren försämrades betydligt för gullholmenborna under slutet av första världskriget och tiden därefter.

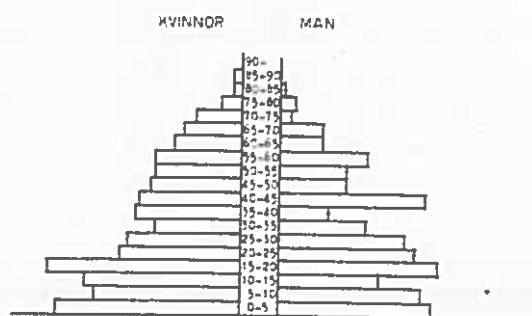
Vid slutet av 1800-talet fanns flera små ladugårdar på Gullholmenön med en till två kor i varje. Sammanlagt fanns ett tiotal kor som försörjde många familjer med mjölk. Ladorna revs på 1910- och 1920-talen. De flesta hushåll hade höns och gris i sina sjöbodar, ibland hade särskilda grishus byggts. Höns fanns på ön ända in på 1940-50-talen. Potatis och grönsaker köpte man i regel av bönderna på Lavön.

Befolkning:

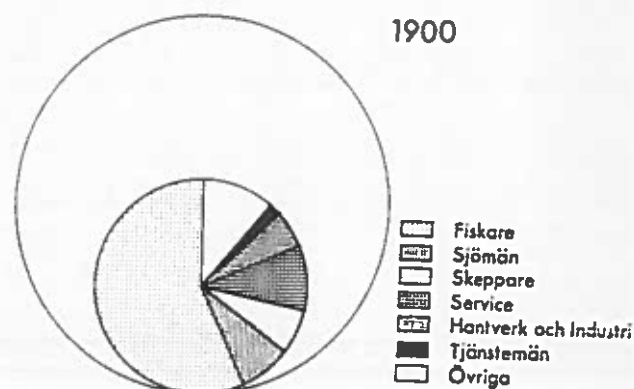
Perioden fram till första världskriget utmärktes av en kontinuerlig, kraftig befolkningsökning som bl.a. berodde på inflyttningar till orten. Omkring 1880 hade samhället ca 500 innevånare och vid slutet av första världskriget ca 800. Antalet hushåll ökade till ca 210 omkring 1915. Dessutom var ett stort antal personer, mest yngre män, från ett geografiskt vidsträckt område, anställda säsongvis vid makrillfisket under sommar- och höstmånaderna.

Befolkningsutveckling

Åldersfördelning

Yrkesfördelning

Hushållsfördelning åren 1890 - 1920

		1890	1900	1910	1920
Hushåll med	0- 2 personer	38	50	65	68
	3- 5 personer	66	82	100	91
	6-10 personer	52	46	44	48
	11-15 personer	-	-	1	-
Summa hushåll:		156	178	210	207

Bebyggelse:

Det ekonomiska uppsvinget under 1800-talets sista decennier förde med sig en intensiv nybyggnadsverksamhet och en upprustning av det befintliga byggnadsbeståndet. Större och mera påkostade bostadshus byggdes liksom magasin och bodar, men framför allt byggde man om och till äldre hus. Handlanden Hallgren byggde t ex bostadshus, handelsbod och magasin vid Rovärt på södra delen av ön. Bebyggelsen förstatades ytterligare på hela ön och Lilla Gullholmen och Klippan blev fullbebyggd. Ett tecken på markbristen är de hus av norsk typ med magasin i bottenplanet, som kommer till vid denna tid. Omkring 1920 fanns 150 bostadshus och ca 100 bodar och magasin.

Huvuddelen av nybebyggelsen skedde på norra delen av Härmanö, främst på Krabben, som fick en enhetlig och koncentrerad bebyggelse. En förutsättning för att ett intensivt byggande över huvud taget kunde äga rum samtidigt som avfolkningen på landsbygden tilltog på andra håll, var att man hade ett ortsanknutet bärkraftigt näringsliv, som av invånarna uppfattades som pålitligt även inom den framtid som kunde överblickas.

Det har visat sig att när tillräckligt utrymme fanns för nyinvesteringar inom ramen för det lokala näringslivets resurser, var husbygge ett av de viktigaste objekten man satsade på vid sidan av huvudnäringen. Detta beror på den betydelse man tillmätte själva boendet och den egna bostaden. Den stora betydelse, som husbygge och boende förefaller ha tillmätts på Gullholmen, kommer fram inte minst genom den nästan minutiösa vården av det egna huset. Husbyggandet var också ett sätt att manifesteras ekonomiskt överskott och social prestige. *Byggandet var långtifrån någon likformig process på olika orter.* Tämigen varierande byggnadsmönster kan betraktas som ett resultat av *lokala, ekonomiska variationer*. En av de faktorer, som dessutom måste uppmärksammas, är befolkningens storlek och sammansättning vid det aktuella tillfället, exempelvis antalet ungdomar i familjebildande åldrar.

Ostersidan 1898, foto Nordiska museet

1880–1920-talshus

De enkelhus och dubbelhus som byggdes mellan 1880 och 1920 har i stort samma grundplan som tidigare hus. Husen förändrades dock något och försågs med grunder av huggen sten, som ofta fogas med bruk. Dessa grunder gjordes i allmänhet så höga att de innehöll en källarvåning. I en del fall var stenfoten mycket hög, då man nu tvingades att bygga på sluttande mark, vilken tidigare ansetts olämplig för bebyggelse.

Fasaderna var höga och hade mezzaninfönster på långsidorna. Taken gjordes mindre branta och försågs med ett markerat taksprång. Husen kläddes nu med fasaddekorationer i form av figursågningsarbeten. De synliga takfotstassarna och åsarna figursågades, under taksprånget fanns ofta rikt dekorerade hörnkonsoles, takgesimsen gavs ett mönster, så att de smäckra locklisterna möttes på ett dekorativt sätt. Även vindskivorna figursågades i underkanten.

Fasadkompositionen gjordes strängt symmetrisk. Fönsteröppningarna var inte längre enbart fönsterinsläpp, de utgjorde även en del av husets utvändiga uttryck. I ett par fall förekom blindfönster för att ej störa symmetrin. De höga och smala fönstren förlängdes visuellt genom de ovanpåliggande mezzaninfönstren. Tillsammans utgjorde de vertikala fönsteraxlar, som bidrog till den ökade fasadhöjden.

Detta är det västsvenska dubbelhuset i sin slutgiltiga form, som varierar med verandornas och trapphusens placering. Ibland är husen försedda med en frontespis, speciellt på Gullholmen förekommer en variant med magasin i källarvåningen i stället för stenfot.

Nya impulser i husbyggeriet kom dels från de tidningar som beskrev nya hustyper och konstruktioner, dels var de en följd av nya bearbetningsmetoder för trävaror. 1800-talet var de stora ångsågarnas tid. På västkusten kom stenindustrin igång och man fick tillgång till huggen sten.

Ostersidan några år senare, foto Nordiska museet

Aldre hus fick ofta ett lyft och man lade på några lag timmer för att få ökad takhöjd. Vindfången i köken revs ur och man byggde i stället en förstukvist. Fönster och panel byttes ut och de tidigare smårutsfönstren byttes mot 4- och 6-rutsfönster. Panelen var ofta maskinhyvlad. Man kan fortfarande se skillnaden mellan handhyvlad och maskinhyvlad panel, då den äldre handhyvlade panelen finns kvar i mindre utsatta lägen.

Husen dekorerades med sk snickarglädje och snickarna gjorde sina mallar efter inspiration av mönsterbladen i tidskrifterna för husbyggnad.

Invändigt blev pappspända tak, tapeter, kakelugnar och järnspisar vanliga. Tiden 1880–1920 var också det stora verandabyggets tid och de flesta glasverandor tillkom nu. Vissa byggdes samtidigt med husen men flertalet byggdes på äldre hus. Ibland flyttades ingången till ett mera gynnsamt läge.

De bostadshus som uppfördes under det ekonomiska uppsvinget kring sekelskiftet, förseddes tex med en mängd utsmyckningar i tidens anda. Det har visat sig att det var den som beställde huset som avgjorde omfattningen av de dekorativa elementen. Då byggaren och beställaren diskuterade utsmyckningen på det nya huset, tycks man nästan i samtliga fall ha hänvisat till givna förebilder, i regel till ett annat hus på orten. Detta snickeriarbete var tids- och kostnadskrävande och ansågs ofta som ett mått på välstånd.

Verandorna gavs ofta ett mycket dekorativt utseende och fasaderna var utformade som ramverk med olika paneltyper i speglarna. Fönsterformen avvek mestadels från husets övriga fönster. Ibland användes färgat glas för att ytterligare berika uttrycket. Vissa av dessa verandor byggdes senare in till förstugor och försågs ofta med nya trappor.

Det har visat sig vara byggaren som gav huset dess huvudsakliga utformning. Bakgrunden var ett traditionellt förankrat byggande med ålderdomliga drag, vilket gav husen deras karaktäristiska utseende. Ålderdomliga material, konstruktionssätt och tekniker brukades utan större förändringar långt in på 1920-talet och i några enstaka fall ännu senare. Vissa skogsägare i inlandet innanför kustregionen lät, enligt gammal sed på trakten, hugga upp skog på sin mark. Timret skräddes på platsen och husstommarna restes i skogen. Stommarna såldes över hela regionen, i vissa fall gjordes de på beställning efter överenskommelse. De kunde även byggas upp i de två olika standardtyperna (det enkla och det dubbla huset), och sedan säljas till hugade spekulanter som kom till platsen och besåg stommarna. Genom att själva husstommen hade sina givna förutsättningar och former, var de variationer som kunde göras mest av tilläggskaraktär, tex verandor och utbyggnader. Även takvinkeln var given efter traditionella förfaranden: Gavelröstets höjd skulle vara en tredjedel av husets bredd, sk tre-oms-röste. Några skisser eller ritningar förekom sällan eller aldrig. De muntliga överenskommelserna mellan byggare och beställare kunde exempelvis omfatta husets exakta längd

Enkelhus av skelskiftestyp

och bredd eller mot vilket väderstreck man önskade placera köket.

Om man jämför utformningen av bebyggelsen i kustsamhällen under den aktuella tiden, med den agrara bebyggelsen inom regionen, så finner man stora olikheter vad beträffar husplacering och läge, men relativt små olikheter i form och dekorativa element.

De stora likheterna beträffande hustyper, planformer och dekorativa element inom regionen, kan förklaras med att det var samma kategori byggare som i stort sett synes ha uppfört hela byggnadsbeståndet inom perioden.

Dubbelhus av sekskiftestyp

Perioden 1920 t o m nutid

Näringsliv:

När fisket på Nordsjön under första världskriget blev för riskfyllt, övergick man efter hand mera till att satsa på kustsjöfart i kombination med hemmafiske. Det behövdes då inte lika stor besättning som vid fisket och de som inte var båtägare måste söka sig andra utkomstmöjligheter. En del blev anställda på ortens konserverfabrik, en del gick till sjöss och några emigrerade till Amerika. De som sökte sig från orten tenderade att i första hand välja maritima näringsgrenar av olika slag. Efter hand som även fraktfarten blev mindre lönande under 1920-talet, började man att sälja sina båtar. Den enskilde ställdes inför svåra val och risktaganden. Skulle man satsa på lokalt förankrade näringar och utöka verksamheten till mera lönsam nivå eller skulle man göra som många andra och låta anställa sig vid konserverfabriken? Dessa överväganden tycks ha sträckt sig över flera decennier, framför allt beroende på att vissa förebilder fanns. Några lyckade islandsfisker under 1940-talet samt några få skutskeppare som lyckades få ganska goda förtjänster tack vare effektivt driven fraktfart ända in på 1950-talet, verkade som inspiratörer för fortsatta lokala satsningar.

Kuttrarna försågs i regel med motorer i början av 1920-talet, och byggdes ofta om så att de bättre lämpade sig för fraktfart. Om vintern försörjde man sig nu på koljebäckefiske i småbåtar med två till tre man ombord. Fångsterna såldes bl.a. till Lysekil. Vinterfisket inleddes under någon vecka med att samla musslor i fjordarna inåt kusten. Musslorna användes sedan som agn och kvinnorna satt i regel och ägnade backor i köken till sent om kvällarna. En del, framför allt de äldre, fortsatte också med hemmafiske i mindre skala, främst med koljebäckor i småbåtar och med hummerfiske. Under några vårmånader tog man också musslor till konserverfabriken. Dessa fisken fortsatte in på 1940- och 1950-talen, i några fall ännu senare.

Fabriken hade god omsättning under denna tid med ett sjuttioatal anställda, varav många kom från närbelägna platser. Ett fyrtioatal av de anställda var kvinnor, dessutom arbetade ytterligare några under högsäsong. Periodvis landades stora sillfångster (på Gullholmen) som packades på "planarna". Några år under sextiotalets första hälft packades även fisk, sill och makrill och hamnen var fylld av lådor och båtar. Sillupplag fanns även på Tvestjärten och Kroksholmen. 1965 avvecklades konserverfabriken efter en fusion några år tidigare. Detta betydde att många blev arbetslösa och att några måste söka sig från orten.

Ett tiotal kuttrar fortsatte med fraktfart eller sill- och backefiske ända in på 1950-talets slut, några enstaka ännu längre. Under några år på trettio- och fyrtiotalen gick några kuttrar också på islandsfiske. De unga deltog i allt mindre utsträckning i dessa verksamheter. Förhållan-

devis många skolbarn sökte sig till läroverken i Lysekil och Uddevalla, och många unga flyttade till städer och tätorter. Gullholmen fick alltmera karaktär av avfolkningsbygd samtidigt som badgäster började söka sig till platsen.

Under 1920-talet startades på Härmanö Adelsro pensionat, senare kallat Nilssons pensionat, och under trettio-talet öppnades Strandpensionatet som 1942 övertogs av Reso. Anläggningen utnyttjades som restaurang och gästerna hystes in hos familjer på orten. När verksamheten var som mest omfattande kunde ca 375 gäster erbjudas logi, varav ett hundratal på Gullholmenön. Under 1930- och 1940-talen utnyttjades en handfull mindre båtar för att segla badgäster.

Under de sista åren av 1930-talet började sommargästerna att köpa hus på Gullholmen.

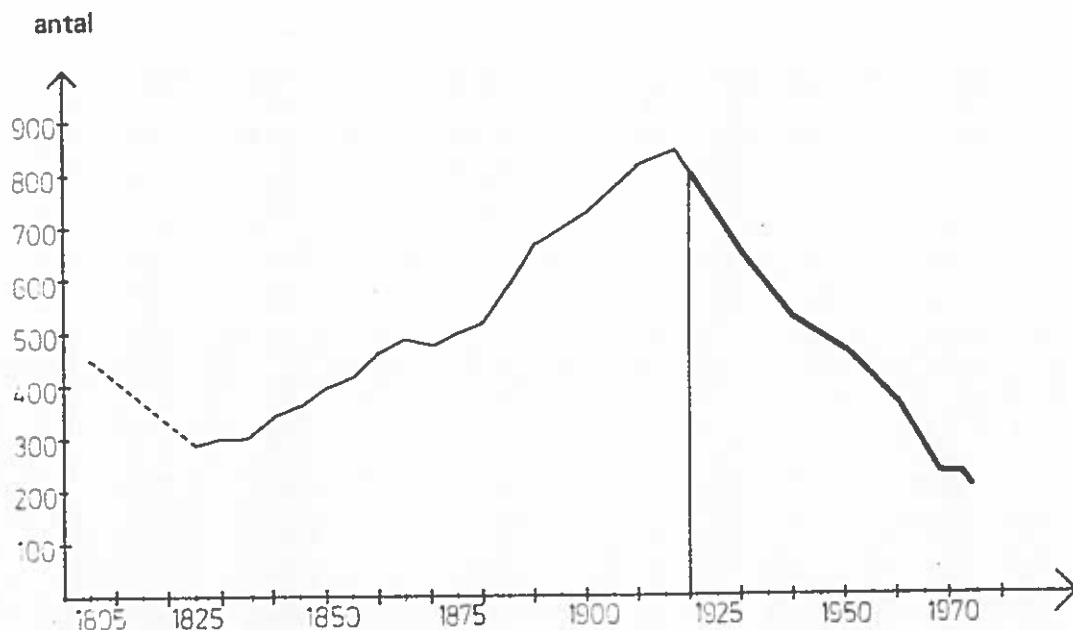
Reso - tidigare Strandpensionatet, från äldre vykort

De relativt fåtaliga familjer som idag får sin utkomst på orten har i de flesta fall yrken av servicekaraktär, såsom köpman, handelsanställd, post- och bankkassör, brev-bärare etc. Några kombinerar även ett flertal bisysslor under olika delar av året. Två jordbruk drivs fortfarande på Härmanö och några få äldre yrkesfiskare finns även. Några yngre familjer pendlar till närbelägna orter. En svag tendens till årsbosättning av inflyttande yngre pendlande familjer har under början av sjuttio-talet visat sig. Nyetablering av en livsmedelsaffär har även skett 1975. En grupp yngre årsbofasta arbetar mycket medvetet för ortens fortsatta samhällsliv.

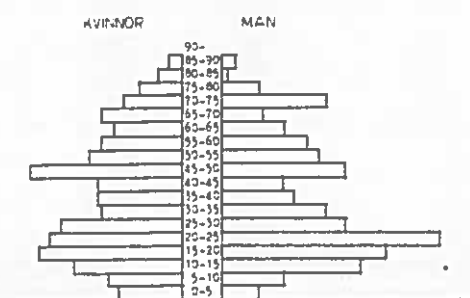
Befolkning:

Befolkningstalet minskade dramatiskt efter slutet av första världskriget. En kontinuerlig minskning har sedan skett fram till 1970-talets första år. För närvarande kan en svag tendens till ökning av befolkningstalet märkas,

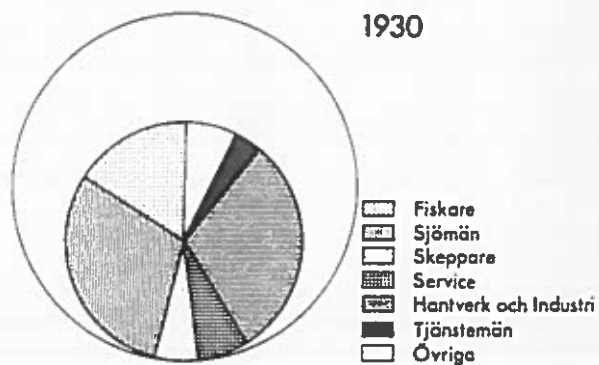
liksom i flera andra närbelägna fiskesamhällen med attraktivt läge. Några sommargäster har utökat sitt boende, framför allt under vår och höst. Största delen av vinterbefolkningen utgörs dock av personer i pensionsåldern och däromkring. Det totala barnantalet är lågt.

Befolkningsutveckling

Åldersfördelning

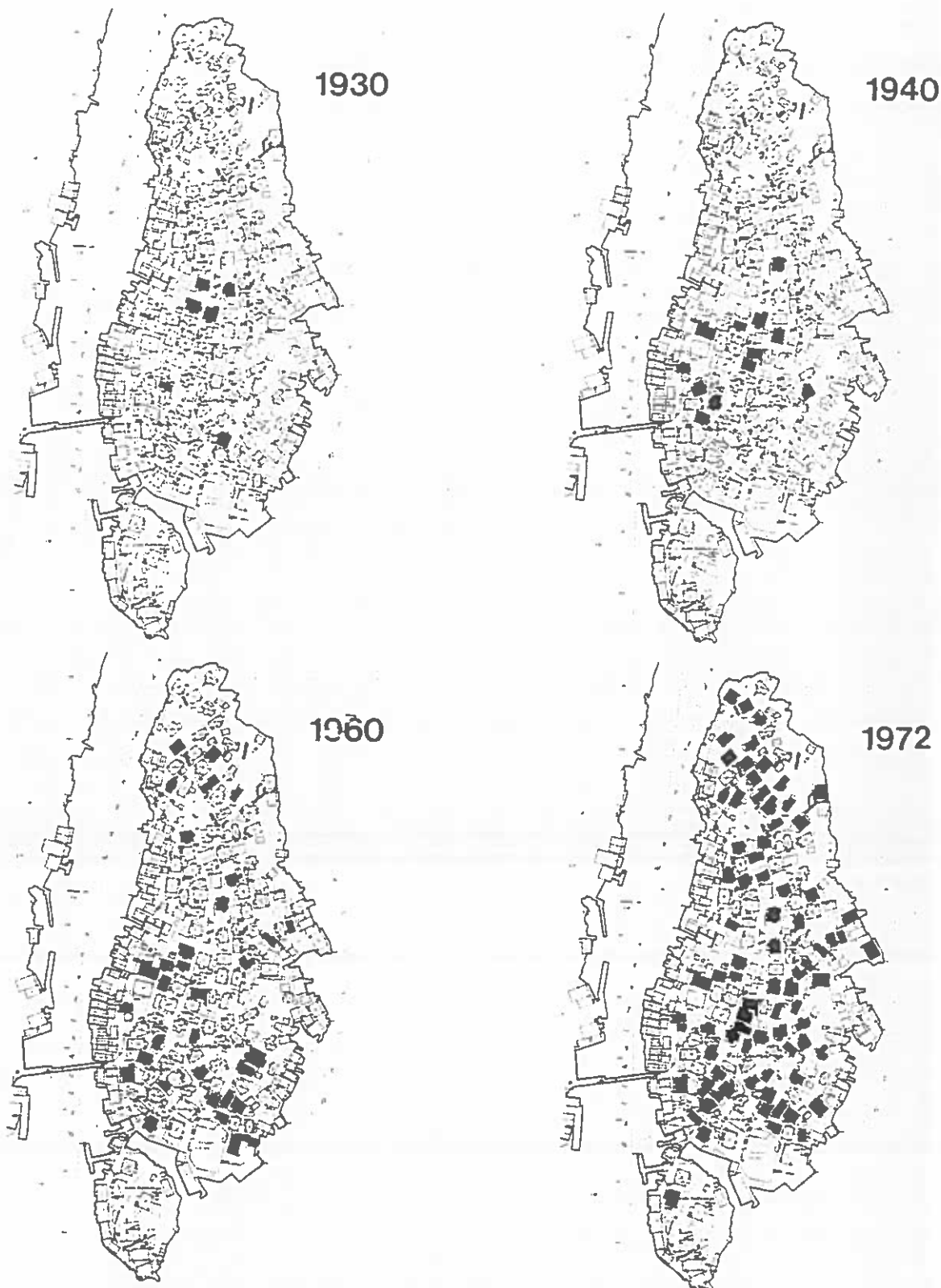
Yrkesfördelning

Bebyggelse:

Omkring 1920 var Gullholmen helt bebyggd och det som skett under 1900-talet är, förutom rivningar, förbättringar och ombyggnader. Omkring 20 hus har rivits och det var äldre ofta mycket små hus som revs när de stod obebodda och förföll när befolkningssiffrorna gick ner. Framför allt under 1930-talet, då ett stort antal enfamiljshus uppfördes, tätade bebyggelsen allt längre söderut på Härmanön, där tidigare endast enstaka hus och gårdar funnits. Husen placerades med långsidorna

mot sundet till skillnad från den äldre bebyggelsen på Gullholmen som vänder gavlarna mot sundet.

De unga par som bildade familj under denna tid valde oftast att bygga nya hus på Härmanö i stället för att köpa de äldre på Gullholmen. Under 1940-talets början stod flera hus tomma på Gullholmen. De såldes för låga summor till sommargäster eller revs. Efter hand ökade dock huspriserna i takt med stigande efterfrågan på sommarbostäder i skärgården. Under de senaste decennierna har denna utveckling varit ytterligt markant.

Husägare ej bosatta på Gullholmen enligt fastighetslängder

1920 — Husen

Under perioden från år 1920 har husen successivt genomgått förändringar. Balkonger och terrasser har byggts till i många fall, de flesta på 60-talet. Även påbyggnader och takhöjningar har gjorts i ett flertal fall.

Under 40- och 50-talen har ofta 6-rutsfönstren bytts ut till kopplade fönster med hela glas. Under 50- och 60-talen har fönstertagningarna förstorats och i många fall har sk perspektivfönster satts in. På senare år har äldre fönster börjat bytas ut mot nya av samma utseende som de äldre.

Fasadbeklädnaden av träpanel har bytts efter hand, väst- och sydfasaderna har oftast varit i behov av omklädsel.

Under 50-talet och första hälften av 60-talet har många hus klätts om med asbestcementplattor, och under senare år har nya fasadmaterial såsom plast och plåtpanel börjat användas. Fasaddekorationerna har i regel tagits bort vid byte av fönster och fasadmaterial. De gamla profilerade och kontursågade fodren har ersatts av bräder utan dekor. I något enstaka fall har dekorationerna återuppsatts efter att ha varit borttagna under många år, och nytillverkade trädetaljer, kopierade efter de gamla, har satts upp.

De största förändringarna invändigt är att köken har fått en bättre standard och att vindsutrymmena isolerats och inretts. Ofta har ett mindre tvätttrum tillkommit. De flesta bakugnar har rivits ur och även järnspisarna har börjat bli sällsynta. Övriga förändringar har mest varit av underhållskaraktär, som nya ytskikt i form av plattor och tapeter.

Rivna hus

Hus med väl bevarad exteriör, källa: Fiske-lägen i Bohuslän, Westerlind, 1972

2.3 Markägoförhållanden och bebyggelse reglering

Historisk översikt av markfrågorna i Bohuslän

För att belysa de problem som är av betydelse och som man bör ta hänsyn till vid planläggning av fiskelägen, presenteras här en historisk tillbakablick på markfrågorna i hela Bohuslän. Därefter redovisas de frågor som speciellt berört Gullholmen. Avsikten är att söka klargöra de värderingar och administrativa förutsättningar som varit vägledande vid planeringen av fiskelägesbebyggelsen.

Kunskaperna om det medeltida jordinnehavet i Bohuslän är mycket små. Man känner till att kronan i samband med 1200-talets rika sillfiske vid Bohuskusten visade ett stegrat intresse för ökat jordinnehav. Under 1500-talet ägde kronan en fjärdedel av marken på Orust och Tjörn. En samlad kunskap om kronans jordinnehav finns först för 1600-talet. Då Bohuslän, som tillhört Danmark-Norge, genom Roskildefreden 1658 blev svenskt, ägde kronan ungefär 40% av marken.

Markinnehavet i Bohuslän dominerades av tre ägarkategorier: kronan, enskilda jordägare och sedan 1600-talets mitt även Kungl. och Hvitfeldtska stipendieinrättningen. Detta avser den för jordbruket intressanta marken. Skärgårdsöar, holmar och näs var ofta ej upptagna i jordeböckerna. Dessa marker, som tidigare ansetts ointressanta från jordbrukssynpunkt, kom vid lantmåteriförrättningar under 1700-talet att tillskrivas kronan eller närmast belägna gård som gjorde anspråk på marken.

Fiskenäringens ökade betydelse, främst det rika sillfisket under senare hälften av 1700-talet, medförde ökad bosättning vid kusterna. De som kom flyttande var i regel egendomslösa, som slog ned sina bopålar på lämpliga strandplatser, ibland med avtal om nyttjanderätt från jordägarna, men oftast endast med muntligt medgivande. De skriftliga överenskommelser som träffades hade sällan juridiskt bindande karaktär.

Anledningen till att markköp tidigare ej förekom var att avsöndringar av smålägenheter under en lång period var förbjudna. Detta förbud lättades något under 1800-talet. Först 1881 erbjöds större möjligheter att göra avsöndringar, men inte förrän 1925 i samband med ensittarlagen kunde man friköpa smålägenheter. Strandsittare på kronomark har dock haft formell rättighet att skatteköpa sina fiskelägen sedan 1700-talet, men i realiteten har detta varit mycket vanskligt. Donationsföreskrifterna för Hvitfeldtska stipendieinrättningen som gällde från 1664 förbjöd markförvärv.

I en motion vid riksdagen 1896 påtalade Bohusläns dåvarande riksdagsmän de betydande svårigheter som

länets talrika fiskarbefolkning hade att kämpa mot vad avsåg markägovillkoren. Det var främst osäkerheten vad beträffar boendeförhållandena som påtalades. Fiskarna kunde när som helst tvingas flytta eller påtvingas oskäliga arrenden, då det ej fanns några skriftliga avtal mellan jordägarna och fiskarna. Husen stod på ofri grund och betraktades således som lös egendom. De kunde ej in-tecknas och användas som säkerhet vid lån, nödvändigt vid inköp av fiskeredskap, som ofta gick förlorade. Med dessa motiv anhöll man om en utredning om hur fiskarna på lämpligaste sätt skulle beredas äganderätt till sina tomter. Följande uppgifter från 1896 klargör delvis vad som föranledde denna motion.

Den berörda befolkningen uppgick till 26 924 personer. De hade uppfört 5 609 boningshus samt 1 986 sjöbodrar, magasin och salterier. Av dessa byggnader stod endast 25% på egen friköpt grund, medan 75% stod på mark som inte tillhörde husets ägare. Av de hus som stod på ofri grund var fördelningen sådan att 32% inte hade något formellt betryggande upplåtelseavtal och att endast 6% hade sådana avtal. Resterande 37% stod på kronans eller Hvitfeldtska stipendieinrättningens mark, där man kunnat välja tomtplatser oberoende av ägo-gränser. Markägoförhållandena utmed bohuskusten varierade dock. I Göteborgs skärgård var exempelvis 68% av husen uppförda på friköpt mark medan motsvarande kategori i Orusts och Tjörns skärgård endast var 10%.

En kommitté tillsattes för att utreda möjligheterna att genom lagstiftning bereda fiskarna tillfälle att friköpa sina tomter. De som hade uppfört sina hus på kronans eller stipendieinrättningens mark erbjöds att friköpa sina tomter. 1906 kom bestämmelser angående försäljning av mark tillhörig stipendieinrättningen. Sedan dess har över 2 000 tomter friköpts i 9 fiskelägen. De som byggt på mark tillhörig enskild markägare bereddes tillfälle till friköp genom den sk ensittarlagen av den 18 juni 1925. Den rättsliga grunden för ordnande av äganderätten till tomterna som avsågs i 1896 års motion blev på detta sätt tillgodosedd.

Problemen löstes dock ej genom denna lagstiftning. För att en tomtindelning skulle kunna ske fordrades en planläggning av de aktuella områdena. Vem som skulle bekosta denna planläggning blev ett nytt problem. Frågan kunde dock efter förhandlingar lösas i de aktuella fallen. Ett betydligt svårare problem var att utarbeta planerna för dessa självvuxna samhällen med sina speciella krav och behov. De planinstrument som tillämpades var ursprungligen avsedda för planering av nybyggda områden i och kring våra tätorter. De var till sin uppbyggnad styrda av de normer och målsättningar, som gällde för denna typ av bebyggelse. Aktuella tidningsartiklar och riksdagsmotioner vittnar om dessa svårigheter. 1947 utgav Kungl. Byggnadsstyrelsen en PM, som angav allmänna anvisningar för behandling av de bohuslänska fiskelägenas stadsplane- och byggnadsproblem. Denna behandlade dock enbart det tekniska förfarandet vid avsättande av mark för olika ändamål.

I samband med diskussionerna om planläggningen av fiskelägena startade även debatten om bevarandet av fiskelägenas byggnadskultur. I en artikel i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1939-05-05 är länsarkitekt och kulturminnesråd överens i en viktig principfråga:

"... fiskelägenas byggnadsproblem måste lösas med största möjliga tillvaratagande av traditionella värden och på samma gång med tillgodoseende av rimliga moderniseringskrav i olika avseenden. ... Det gäller ju ingenting mindre än att på lämpligaste sätt balansera mellan de båda kraven: det kulturvårdande traditionskravet och det praktiska kravet, som måste ta hänsyn till hygien, trafik, brandrisk och annat sådant. Givetvis skulle man gärna vilja ha samhällena kvar i orubbat skick, men man kan naturligtvis inte få folk att avstå från sina nybyggen. I praktiken får man därför söka hålla den gyllene medelvägen mellan de skilda synpunkterna. ... Men har man gått så långt, kan man genom individuell prövning av det enskilda nybygget naturligtvis få det sådant, att det i möjligaste mån passar fiskelägets egenart och gamla tradition."

I samma tidning 1949-05-11 framför länsarkitekt Erik Friberger, stiftssekreterare Fridolf Wildte och intendent Olof Hasslöf sina synpunkter på fiskelägenas byggnadskultur. Friberger anser att ett av problemen är bristen på kunnigt folk.

"För att detta ska bli möjligt krävs som sagt skickliga fackmän med förmåga, att förstå samhällenas egenart och leva sig in i och tillgodose befolkningens nutida behov. ... Får byggnadsnämnderna och husbyggarna i våra fiskelägen någorlunda bekväm tillgång till sådana fackmän, så har man anledning vänta inte bara att den gamla bebyggelsen kommer att skonas från onödig förstörelse, utan också, att vår tid ska kunna skapa en byggnadskultur i fiskelägena lika god som den gamla, om också av ett annat slag."

Wildte framför bl a följande:

"När det gäller all bebyggelse i vårt land måste man tyvärr konstatera, att vi icke lärt oss att tillräckligt uppskatta det gamlas skönhet och livsduglighet. Låt oss gärna modernisera och förbättra — men behålla det väsentliga: stadsbilden eller fiskeläget som helhet, byggnadens exteriör och den omgivande miljön."

Hasslöf vänder sig emot

"sjöbodsromantikens pittoreska idyller"

och framför istället:

"Fiskelägena har fått sin prägel i anslutning till den ekonomisk-sociala struktur, som är utmärkande för de fria fiske- och båtlagen."

Han stödjer dock att man undantar något fiskelägesparti från förändringar, för att på så sätt konservera en miljögrupp.

"Men det bör ske med sakkunskap och ej med romantik. Och det får inte bli en förevändning för att i övrigt påtvinga dem hyreskaserner eller andra fantasilösa efterpningar av stadsmässiga bebyggelseformer vare sig i hamn- eller bostadsområdena."

1945 motionerar herr Utbult mfl i riksdagen om bildandet av

"en kommitté av personer, som äga ingående kännedom om fiskelägenas näringsliv, arbetsorganisation och bebyggelse samt erfarenhet i plantekniska och praktiska värv med uppdrag att framkomma med förslag till riktlinjer för reglering och planläggning av bebyggelse i Bohuslans fiskelägen."

Som skäl till detta framförs bl a de stora kostnader, som den dåvarande planläggningen medförde. Den drog ofta ut över långa tidsperioder, i flera fall 10–15 år, på grund av att den ej anpassats till rådande förhållanden utan ständigt måste omarbetas. De långa nybyggnadsförbud, som hade rätt i samband med planläggningen hade dessutom lett till stor osäkerhet om möjlighet till framtida bosättning.

Länsstyrelsen anser sig i sitt remissvar ej kunna stödja bildandet av en sådan kommitté. Bl a anför följande skäl:

"En sådan generalisering, som dylika riktlinjer lätt skulle leda till, synes snarare kunna motverka den individuella behandlingen av varje särskilt samhälles egenartade behov, som just i dessa samhällen är särskilt påkallad."

Svenska Västskustfiskares Centralförbund (SVC) var i sitt remissvar av motsatt åsikt och

"sålunda tillstyrker förbundet på det livligaste bifall till motionen."

Man anförde bl a följande skäl:

"Fiskarna har, när de på mycket oregelbundna tider kommer hem från sitt hårda arbete på sjön, ofta varken tid eller förutsättning att ägna sig åt de genom omständliga föreskrifter invecklade stadsplanefrågorna, och får därigenom små möjligheter att bevaka sina intressen med påföljd som ovan antytts. Det är därför nödvändigt att genom personer, som är väl insatta i deras förhållanden, få utrett, vilka former för bebyggelse reglering och fastighetsbildning, som kan tänkas lämpliga för fiskelägena."

Det berörda riksdagsutskottet ställde sig tveksamt till dylika riktlinjer och föreslog i stället

"Av största vikt torde i stället vara att erfarna och med förhållandena väl förtrogna stadsplanetekniker, som kan ägna bebyggelsefrågorna ett individuellt studium, stå till förfogande i erforderlig utsträckning."

1946 företar dock ett antal riksdagsmän och stadsplaneexperter en resa i Bohuslän med anledning av tidigare nämnd motion. Gruppen möts av en rad beska frågor samt att ... "stadsplanetekniker och andra nyordnade äro inte välkomna till Bohuslän annat än som turister".

Mot rådande stadsplaneidéer som förordar ljus, luft och raka husrader framförs bl a följande:

"Vi ligger ute till sjöss så länge vi är arbetsföra. Där får vi nog med både sol, luft, storm och regn och då behöver vi inte bygga våra hus för att vi skall ha allt detta hemma också." (Göteborgs-Posten 1946-05-18.)

Markfrågorna på Gullholmen

Efter en kunglig förordning av den 19 september 1723, ur vilken det framgick vilka kronohemman som kunde försälgas, såldes den 11 december 1747 norra delen av Härmanö till lotsar, fiskare och strandsittare. 1871 klagade arvingarna till dem som 1747 köpte norra delen av Härmanö och hävdade, att även Gullholmen ingick i köpet. Man ansåg att detta skulle införas i jordeböckerna. Kammarkollegiet avtog dock dessa yrkanden och 1917 fastställdes gränsen mellan Härmanö och Gullholmen.

Mycket tidigt tycks ett intresse ha uppstått för att friköpa Gullholmen. Den 3 juni 1728 lät kammarkollegiet meddela landshövding Gyllenkrook att den summa han erlagt som köpeskillning för ön skulle återbetalas och köpet hävas. Följande skäl angavs:

"Nu som Kongl. Collegium vid närmare öfverfvärande af denna saken, funnit betänkligt att till Skatte försälja sådana öar, som kunna tjena till fiskeriernes idkande och tilltagande; alltså har man och pröfvat nyttigast vara, att förbemänte fiskeläge Gullholmen, hvaraf så många emot hamnräntans erläggande kunna sig betjena, må blifva oförsäldt."

1788 påbörjades storskiftet av norra delen av Härmanö. En tvist uppstod mellan Gullholmens strandsittare och åborna på Härmanö

"huruvida förra kronojorden låg i samfällighet med skattehemmanet Hermanö eller var därifrån avskild med egenskap av självständigt ursprungligt skifteslag".

Sedan det senare förhållandet fastslogs genom dom år 1789, upptogs skiftet igen 1813. Skiftet fastställdes den 23 september 1814.

Antalet hemmansdelar tredubblades på Gullholmen—Härmanö mellan 1810 och 1900, det niodubblades på Mollösund. Detta är en för landskapet i övrigt ovanlig utveckling och sker endast i fiskelägesbygder där jordbruk är en binäring.

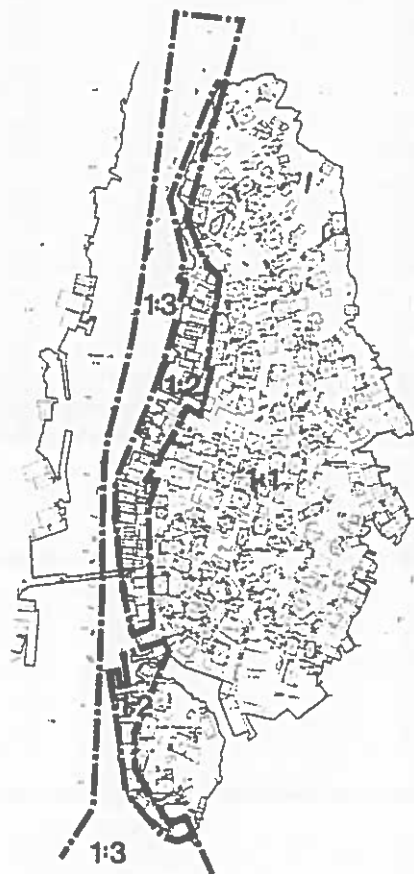
1861 påbörjades laga skifte på norra Härmanö (eller Lilla Härmanö). Skiftet fastställdes den 31 augusti 1863. Kammarkollegiet lät meddela Gullholmenborna den 30 juli 1903, att något hinder för dem att lösa sina tomter ej förelåg. Som tidigare nämnts hade kammarkollegiet den 26 juli 1871 även meddelat, att Gullholmen inte hade ingått i köpet år 1747, då norra Hermanö hade försålts. Dessa handlingar hade åter framtagits sedan Olof E Olsson 1942 hade hävdatt att Gullholmen hade ingått i 1747 års köp. Han stödde sig då på att 1788 års karta ej hade någon gräns inritad i sundet mellan öarna samt på att en i köpet ingående kvarn med omgivande torp hade omnämnts i köpebrevet. Någon kvarn hade aldrig funnits på Lilla Härmanö men väl på Gullholmen. Han ansåg sig ej heller ha förstått innebörden i rågångsföreningen angående gränsen mellan Härmanö Lilla och Gullholmen, som han undertecknat den 8 februari 1917. Den i köpebrevet ingående formuleringen om kvarnen och omgivan-

de torp ansågs dock ej ha avgörande betydelse, då detta var en vanlig formulering, som alltid ingick i äldre köpebrev. Orusts och Tjörns ägodelningsrätt förklarade den 24 september 1942 att kronan var ägare till Gullholmen.

1937 hade Gullholmen ¹² och ¹³ exproprierats för att man skulle kunna säkerställa dessa områden för hamnändamål (se illustration).

1938 väcktes frågan om friköp av Gullholmen, genom att enstaka husägare hade framfört önskemål om att få förvärva sina tomter. Innan kronan kunde ta ställning till frågan var man tvungen att utreda frågan om bestridande av kostnader för en byggnadsplan. Gullholmenborna erinrade om att Kronan 1917 hade försålt Klädesholmen med Koholmen samt 1931 ön Kalven. Köpeskillingen hade för Klädesholmen och Koholmen satts till 10 000 kr och för Kalven till 8 000 kr.

I det senare fallet hade Kronan före försäljningen bekostat upprättandet av stadsplan med sammanhängande utredningar för omkring 6 000 kr. Vidare hade Knippla, Kalvsund och Rörö, som tidigare varit kronoägda, sålts 1916, 1932 respektive 1937. Man föreslog därför i fallet Gullholmen att köpeskillingen skulle sättas så låg som möjligt, förslagsvis till 1 000 kr och att samhället självt skulle ombesörja upprättandet av byggnadsplan. Den låga köpeskillingen motiverades med att Kronan aldrig skulle haft några avgifter eller andra fördelar av sin äganderätt till ön.

Fastighetsindelning

Samhället skulle vidare ombesörja att de tomter, som genom avstyckning eller tomtindelning blev utlagda, försålles till självkostnadspris, inberäknat plankostnaden. Som villkor vid ett sådant köp måste dock uppställas att varje enskild tomtinnehavare skriftligen förband sig att avstå från att påkalla prövning om åborätt och skatteköp. Den 16 december 1944 beslöts vid ordinarie municipalstämma med Gullholmens municipalsamhälle, att samhället skulle inköpa Gullholmen 1¹ för 5 000 kr.

Länsstyrelsen anförde i en skrivelse till Gullholmens municipalstämma den 29 februari 1956 bl.a. följande:

”Då det får antagas att samhället alltså är intresserat av att inköpa lägenheten Gullholmen nr 1, synes en framställning böra göras av samhället till Kungl. Maj:t,

— att samhället får av Kronan inköpa ön för köpeskillning, som förslagsvis avrundas från ovan nämnda 3 772 kronor 77 öre till 4 000 kronor, samt mot villkor i övrigt,

— att samhället svarar för kostnaderna för upprättande av byggnadsplan,

— att samhället förbinder sig att till respektive husägare för självkostnadspris överlåta tomter, varpå avstyckning kan fastställas, samt

— att samhället från Kronan övertager skyldigheter, som kunna följa därav att anspråk på åborätt möjligen kan av enskild besittningshavare på ön framställas.”

Gullholmens municipalfullmäktige beslutade den 4 maj 1956, att uttala som sin önskan, att

”om det vore möjligt, lägenheten Gullholmen i fortsättningen kunde förbli i Kronans ägo, och befolkningen på ön fingo bo och vistas där liksom tillförne. Skulle detta ej låta sig göra, beslöto fullmäktige, i likhet med av municipalnämnden framlagt förslag, att samhället själv vill inköpa lägenheten Gullholmen.”

Gullholmens municipalsamhälle upphörde fr o m 1 januari 1960 och kom därefter att ingå i Morlanda kommun. Den 29 juni 1961 beslutade kommunalfullmäktige att låta utreda frågan om friköpande av Gullholmen och Karingön. Samtidigt skulle frågan om detaljplan över Gullholmen utredas. Den 11 juni 1963 anhöll Morlanda kommun hos Konungen om att få inköpa Gullholmen 1¹ och Karingön. Köpeskillingen föreslogs vara 4 000 kronor för vardera. Skulle köpet komma till stånd förband sig kommunen:

”— att snarast efter avtalets ingående på egen bekostnad låta upprätta byggnadsplan för lägenheterna, avfattade på sådant sätt att bl.a. husägarnas anspråk på rimligt sätt beaktas, samt

— att verka för att planen så fort ske kan bringas till fastställelse, att så snart byggnadsplan fastställts till respektive husägare för självkostnadspris överlåta tomter, varpå avstyckning kan fastställas,

— att kommunen från Kronan övertager skyldigheter, som kunna följa därav att anspråk på åborätt möjligen kan av enskild besittningshavare på ön framställas,

— och att genom detta avtal rubbning ej sker i den besittningsrätt, som vid avtalets ingående må tillkomma husägare å ön.”

I sina remissvar till frågan om friköpande av Gullholmen, påpekade Länsbostadsnämnden bl.a. att syftet med genomförandet av detaljplaneringen skulle vara att trygga fortbeståndet av den befintliga, kulturhistoriskt värdefulla byggnadsmiljön. Man ansåg vidare att detta syfte lättare skulle tillgodoses i en stadsplan än i en byggnadsplan, och att tomterna skulle upplåtas med tomträtt i stället för att försäljas, då behovet av att få bostadsförbättringslån utan in-teckningssäkerhet förelåg.

Riksantikvarieämbetet ansåg i sitt remissvar av den 7 januari 1966, att en byggnadsplan som tar till vara Gullholmens kulturhistoriska miljö borde utarbetas innan området övergick i kommunens ägo. Även Länsarkitektkontoret anser att stadsplan vore att föredraga framför en byggnadsplan. Man ställde sig även tveksam till kommunens resurser att kunna påta sig ansvaret för de båda samhällena. Tillgången till kompetent sakkunnig borde först tryggas genom att kommunen anställde en stadsarkitekt.

Föreningen Gullholmen stödde den 20 augusti 1966 genom sin styrelse ett friköpande. Samtidigt stödde man den av riksantikvarieämbetet uttalade önskan att samhällets nuvarande struktur och särprägel skall bevaras för framtiden. Styrelsen ansåg vidare att Morlanda kommun skulle svara för hela köpesumman, då befolkningen på Gullholmen en gång genom en extra skattedebitering samlat 6 000 kr på en bankbok, som skulle användas vid friköpandet. Bankboken överlämnades till Morlanda kommun, då municipalsamhället upphörde.

Den 26 juli 1969 anordnades ett möte bland husägarna, där man genom omröstning motsatte sig ett friköpande. Ett femtiotal husägare var närvarande, vid omröstningen röstade 34 mot och 2 för ett friköpande och 4 röstade blankt.

1969—70 utarbetades ett byggnadsplanförslag.

Vid 1971 års kommunsammanslagning inkorporerades Morlanda Kommun i Orust Kommun, med Henån som centralort.

I utredningarna i samband med riksplanearbetet förklarades Gullholmen vara av riksintresse från kulturhistorisk synpunkt.

I Orust generalplan, upprättad i december 1975, föreslogs ett provisoriskt bevarandeprogram i avvaktan på vidare planarbete.

2.4 Registrering av byggnadernas ålder, plantyper och utformning

Ålder och plantyper

lakttagelserna bygger på de uppmättningsritningar som utfördes 1972 i samband med totalinventering av bebyggelsen på Gullholmenön.

Materialet har systematiserats med utgångspunkt från de planformer som visade sig vara helt dominerande. Enstaka undantag från dessa huvudtyper finns dock i form

av sekundära tillbyggen eller ombyggnader, där husen ursprungligen i regel var byggda efter de gängse formerna.

Sammanfattningsvis kan nämnas att planformerna på Gullholmen är ovanligt homogena om man jämför med motsvarande förhållande i andra delar av regionen. Det är två varianter av planformer, det enkla huset och dubbelhuset, som helt dominerar bostadsbeståndet. Planformen är rektangulär och husen har sadeltak.

Tillbyggnader är mycket tidstypiska: Snedäckor och förstukvistar är i allmänhet från början av 1800-talet. Verandorna från tiden 1880–1920. Taklyft och balkonger präglar den senaste ombyggnadsvågen.

HUSTYP A

Enkelt hus eller enkelstuga med förstuga. Denna planform är den mest karaktäristiska för fiskarbebyggelsen på västkusten i äldre tid. Den förekommer även i hela landet i övrigt och är en bostadstyp med medeltida borgliga traditioner. Under 1800-talet blev enkelstugan den vanligaste bostadstypen hos de mindre bemedlade.

I den enklaste planformen, som troligen var den vanligaste under 1700-talet, saknas särskilt utbyggd förstuga. Ett inbyggt vindfång avspjälkat från köket, (sk förkökshus), med ingångar till såväl köket som till stugan, tjänar i stället som ingång och förstuga. Dessa vindfång är nu i samtliga fall bortrivna på Gullholmen. De dubbla dörröppningarna mellan kök och stuga antyder dock att enkelstugorna i flera fall haft denna planform.

Enkelstugor med en eller i flera fall två utbyggda förstugor är mycket vanliga (sk förstukök). Planformen förekommer från de äldsta kända husen fram till omkring sekelskiftet 1900, med vissa variationer.

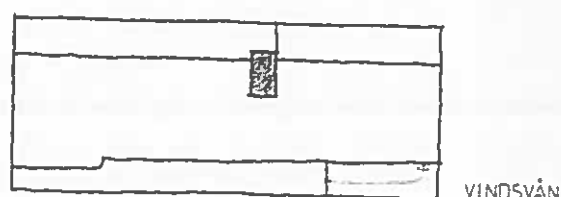
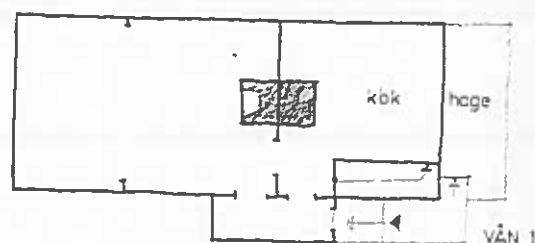
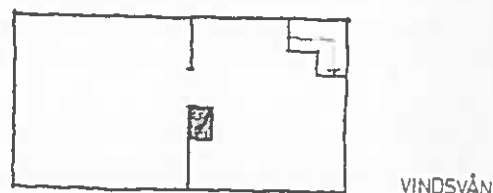
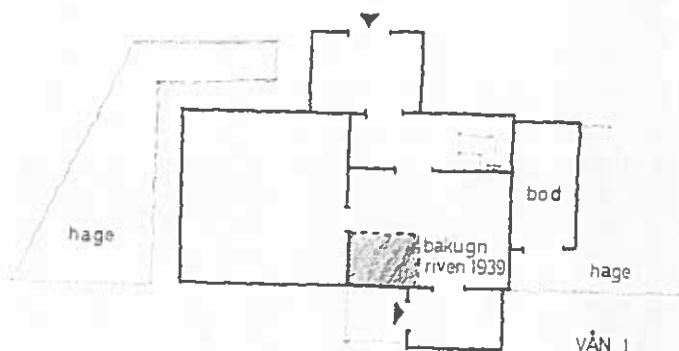
I regel har dessa hus uppförts av sådana familjer som ej hade ekonomiska möjligheter att bygga ett större dubbelhus.

HUSTYP B

I de flesta fall har det framgått att denna hustyp är resultat av att hustyp A byggts till med ett extra rum i husets längdaxel.

De äldsta enkelstugorna är långa envåningshus med ett litet vindsutrymme. Mot slutet av 1800-talet och omkring 1900 uppfördes även enkla hus i två våningar, i vissa fall skedde detta genom påbyggnader av äldre envåningshus.

Den kombinerade eldstaden och bakugnen upptog en stor del av köket i de äldre husen. I de flesta fall har bakugnen rivits ut. Ett litet antal bakugnar finns dock bevarade i sitt ursprungliga skick.

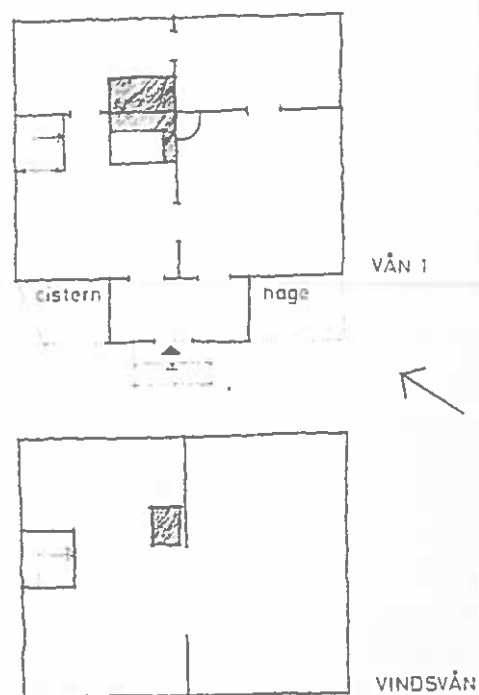

HUSTYP C

Det dubbla huset, även benämnt frankisk hustyp i litteraturen, förekommer i Bohusläns kustbygder ända från 1700-talets senare del. I den äldsta planformen har två smalare kamrar lagts till stugan och köket, vanligen benämnda stugukammare och kökskammaren. I vissa fall, som exempelvis den sk Anna Lunds stuga på Gullholmen, är planformen redovisad utvändigt då de båda sidokamrarna lagts under ett gemensamt lägre tak, en sk snedtäcka. En sådan takanordning var vanligt förekommande i västra Sverige och i Norge under äldre tid.

Denna hustyp uppfördes i regel i en våning och hade även en inredbar vindsvåning, vilken ofta inreddes lång tid efter byggnadstiden. Hustypen är mycket vanlig ända fram till 1800-talets sista decennier då typ D blir den helt dominerande.

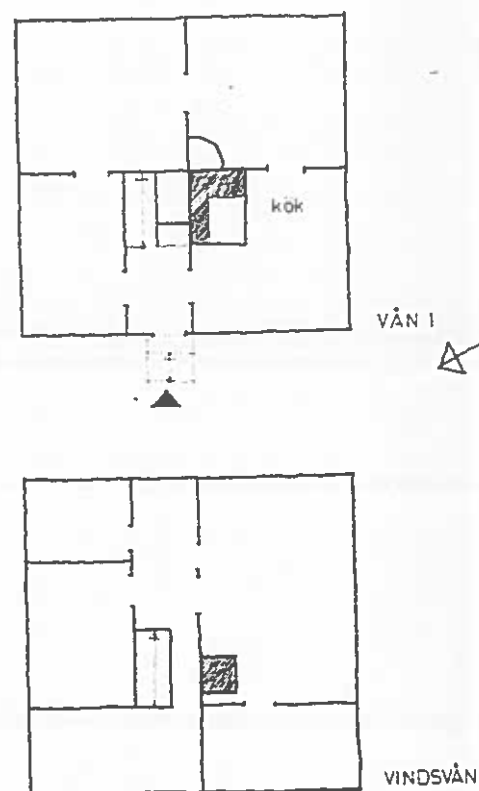
Eldstadskomplexet är placerat i husets mitt så att eldstäderna i intilliggande rum kan anslutas till samma murstock. Bakugnen kom på så vis att skjuta in i kammaren bakom köket. I de flesta fall har även dessa bakugnar rivits ut.

HUSTYP D

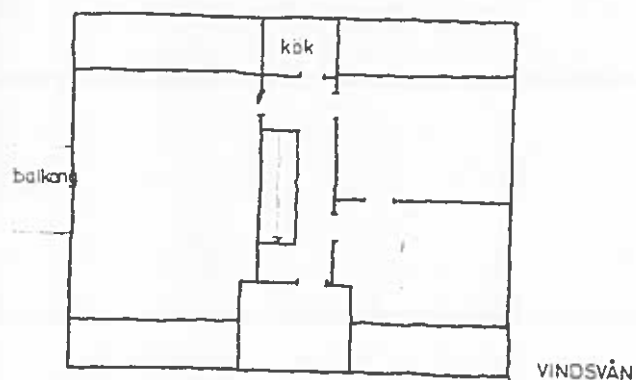
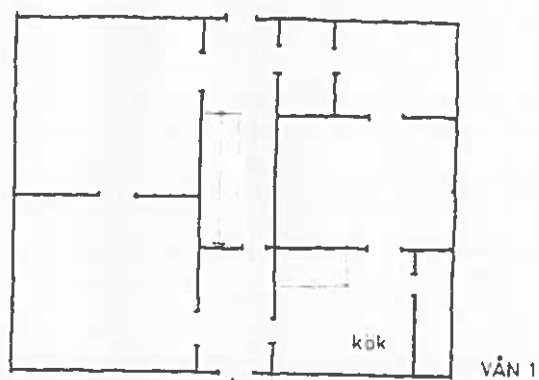
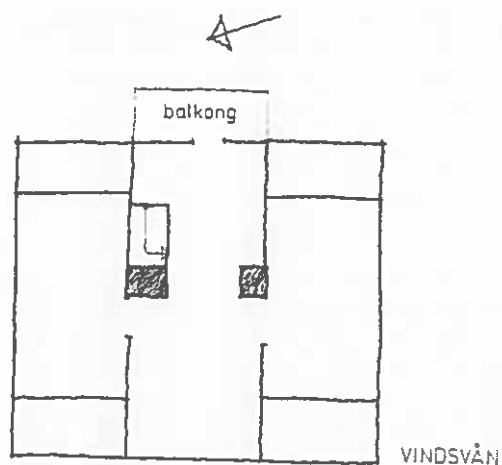
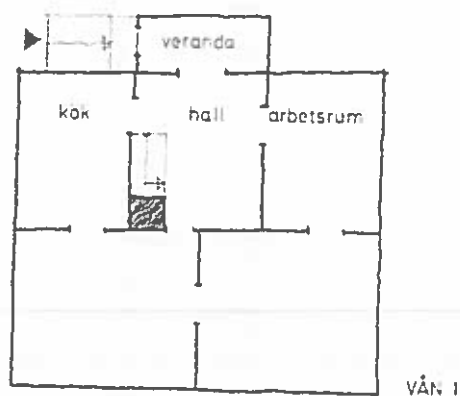
Det dubbla symmetriska huset, även benämnt västsvenska dubbelhuset. Planformen synes vara en direkt utveckling av hustyp B, vilken bygger på lokala byggnadstraditioner. Dessa hus byggdes i regel något större och motsvarar tidens estetiska ideal genom den symmetriska uppbyggnaden, vilket även kommer till uttryck genom fönsteraxlarnas regelbundna placering på huskroppen. Husen byggdes i regel i ett och ett halvt plan och förses med halvfönster eller sk mezzaninfönster på husets långsidor. Ett stort antal hus med denna planform uppfördes under de sista decennierna av 1800-talet och under 1900-talets två första årtionden. Dessa hus uppfördes framför allt på Gullholmens norra och östra sida samt på norra delen av Lilla Härmanön, den sk Krabben.

Eldstäderna är även här placerade i husets mitt.

HUSTYP E OCH F

Planform E, med 4 rum och kök, och planform F, med genomgående mitthall, uppfördes under samma period som typ D, framför allt under dess senare del. Planformen är ovanlig på Gullholmen och uppfördes av mera välbeställda samhällsskikt. Manhusen på gårdarna i jordbruksområdena på Orust hade exempelvis ofta denna planform. I fiskelägena är planformen däremot inte lika vanlig, framför allt inte i trakterna kring Gullholmen.

3 Gullholmen idag

3.1 Markägoförhållande och planläge

Marken på Gullholmens ö ägs av staten och Orust kommun. Husen står på ofri grund. Marken på Lilla Härmanö är privatägd med undantag av vissa strandområden som är i kommunens ägo. För byggnads- och anläggningsarbeten på statens mark erfordras särskilt tillstånd.

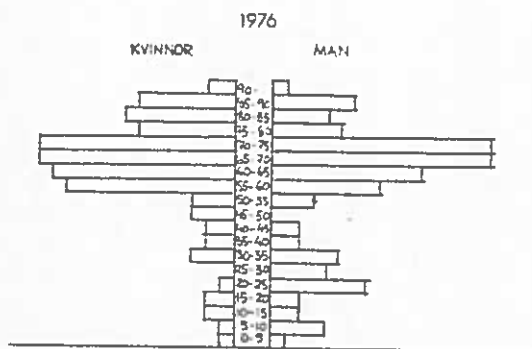
För Gullholmens ö finns ett år 1970 upprättat förslag till byggnadsplan. Planförslaget har ej gått till fastställelse då oklarhet har funnits hur bevarandefrågorna skall lösas. För Härmanö finns byggnadsplan fastställd 1951. Planen är belagd med nybyggnadsförbud enligt 109 § BL.

I Orust generalplan, upprättad i december 1975, föreslås ett provisoriskt bevaringsprogram omfattande bl.a. Gullholmen.

3.2 Befolkning

Befolkningen har minskat kontinuerligt sedan första världskrigets slut. 1976 uppgick befolkningen inom Gullholmens församling (Gullholmen, Stora och Lilla Härmanö) till 195 personer. Av dessa var 58 personer bosatta på ön Gullholmen.

Huvudparten av befolkningen (ca 75%) var vid samma tidpunkt 55 år eller äldre, över hälften (51%) var 65 år eller äldre. Antalet barn i skolåldern var 9.

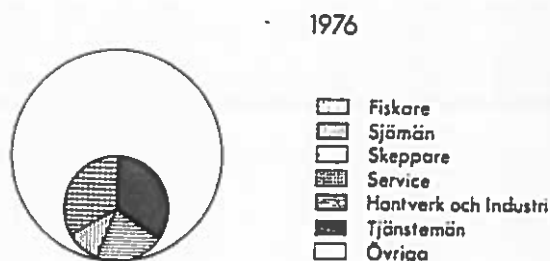
Åldersfördelning

3.3 Näringsliv och sysselsättning

Antalet arbetsplatser på Gullholmen har minskat med det avtagande fisket och konservindustrins upphörande 1965.

Sysselsättningen domineras idag av serviceyrken och yrkesverksamhet utanför orten. Den fiskeverksamhet som idag förekommer är enbart hemmafiske och är ofta kombinerad med annan utkomstmöjlighet.

Totalt finns 44 yrkesverksamma i Gullholmens samhälle. 26 av dessa har sitt arbete utanför orten. En ökad yrkesverksamhet kan troligen tillgodoses endast genom ökad pendling.

Yrkesfördelning

3.4 Bostäder

Gullholmens ö är helt fullbyggd. På Norra Härmanö finns ett fåtal tomter som kan bebyggas. Enstaka hus både för helårsboende och sommarboende har tillkommit här under senare år.

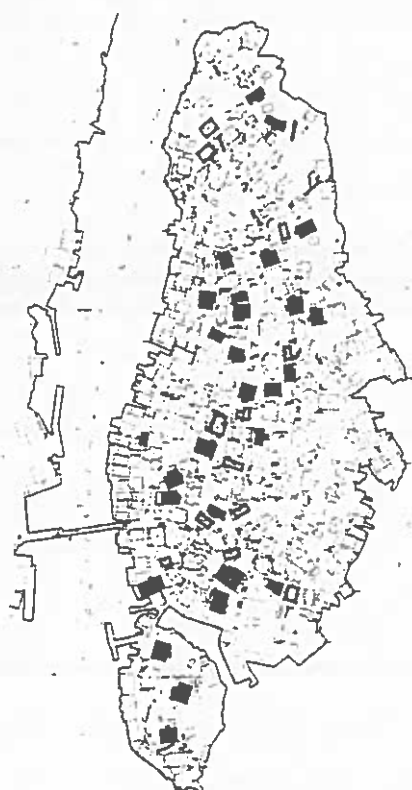
På ön Gullholmen finns 137 bostadshus, varav 28 används som helårsbostäder. Övriga hus används som fritidsbostäder.

Bostadsbeståndets sammansättning återspeglas av en inventering utförd 1942 av O. Hasslöf. Fördelningen på lägenhetsstorlekar var då (vindsvåning oräknad) ca 37% hus om 1 rum och kök och ca 60% hus om 3 rum och kök.

Bostadshusen är idag i regel i mycket god kondition. Planlösningarna är rejäla och ofta finns utbyggnadsmöjligheter i form av en oinredd vind.

Bostadsbeståndets användning 1977

Antal	helårsbostad	fritidsbostad	sommarstuga
Gullholmen	28	109	—
Lilla Härmanö	57	28	12
Stora Härmanö	14	9	24
Totalt	99	146	36

- Hus med helårsboende 1976.11.26
- Hus ägda av mantalsskrivna på Gullholmen

- Sjöbodar och magasin
(Ofyllda hus är bostadshus)

3.5 Service

Den service som idag finns tillgänglig under vintern är:

- Provianten – affär och läkemedelsförråd
- poststation med utbäring
- bank
- biblioteksfilial
- pastorsexpedition
- Skottaren bensinstation
- daglig medicinlåda från Orusts apotek
- skomakeri
- distriktssköterska samt hemvård för de äldre
- brandstation

Sommartid tillkommer följande serviceinrättningar:

- kiosk
- Kristianssons skeppshandel
- Guldboden – presentaffär
- flytvästdpå

Utöver ovan nämnda serviceinrättningar finns tillgång till statskyrka, samlingslokaler, Adolfsro f d pensionat, hembygdsstuga, bastu, lekplats samt två kyrkogårdar.

3.6 Kommunikationer

Gullholmen har förbindelse med Orust genom en person- och fraktgodsfärja. Färjan angör färjeläge på Härmanö och färjeläge på Orust vid Tuvesvik, där parkeringsplatser för bilar finns. Restiden mellan Härmanö och Tuvesvik är ca 5 min.

Gullholmen står via färjeläget i Tuvesvik i daglig förbindelse med Uddevalla, Stenungsund och Göteborg genom SJ Busstrafik. Sommartid har Gullholmen båtförbindelse med Karingön, Lysekil, Henån och Uddevalla med båten Byfjorden.

Vägsystemet på Gullholmen är 1,5 till 2 m brett och tillåter endast gång- och cykeltrafik. Vissa av de viktigaste gångstråken är asfalterade.

3.7 Tekniska anläggningar

Vatten och avlopp

Hela samhället saknar gemensamt VA-nät. Färskvatten erhålles för närvarande genom en brunn vid hamnen. En utredning föreslår att vattenledning dras från Orust till varje fastighet på Härmanö. Till Gullholmen dras plastledningar i havet till 4 vattenposter jämnt fördelade på ön. Ett nytt reningsverk planeras vid Tuvesvik. Avloppsledningar föreslås grävas ner på Härmanö. På Gullholmen föreslås att latrinkärl hämtas för transport till reningsverket vid Tuvesvik.

Sopor

Hushållssoporna hämtas för närvarande med truck och lastvagn.

Hamnanläggningar

Hamnen och bryggorna användes av fiskare, fritidsbåtar från Gullholmen och gästande båtar.

Gästande båtar lägger idag till vid hamnbryggan i södra hamnen. Ett ökande behov av platser för gästande båtar kan tillgodoses vid Skottaren innanför hamnpiren.

3.8 Rörligt friluftsliv

Två egenskaper gör Gullholmen attraktivt för det rörliga friluftslivet: dels utgör Gullholmen ett kustsamhälle, dels ingår det i ett vidsträckt orört kustlandskap (Härmanö). Gullholmen ligger ute i havsbandet utefter segelleden mellan Lysekil och Marstrand. Från land är det mer svåråtkomligt.

Följande kategorier kan tänkas besöka Gullholmen:

Besökare, som genom tillfälligheter eller av specialintresse besöker Gullholmen under sin fritid och stannar kortare perioder.

Besökare, som ur rent vetenskaplig synvinkel är intresserade av att bebyggelse, planmönster, levnadsförhållanden etc bevaras.

Besökare, som passerar Gullholmen på sin båtsemester och stannar på Gullholmen samt besökare som landvägen medvetet sökt sig till Gullholmen.

Båtmänniskor söker en skyddad hamn, man vill ligga i hamn några dagar för att bada, ha det bekvämt, fylla på förråd, meddela sig med dem därhemma, barnen vill vara i land och leka etc. Besökare, som kommer landvägen vill antingen stanna några dagar för att sola, bada och promenera eller så har man sökt sig till Gullholmen av något specialintresse: fritidsfiske, måleri, fotografering, fåglar, växtlighet eller bebyggelsehistoria. Det stora antalet besökare kommer under sommaren. För de med specialintresse kan Gullholmen vara attraktivt även under andra delar av året.

4 Analys

4.1 Brukarna

helårsboende och
mantalskrivna

De kategorier som för närvarande brukar Gullholmen kan karaktäriseras på följande sätt:

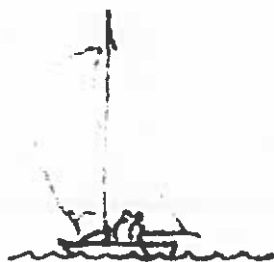
1. Pensionerade helårsbosatta helårsbosatta i regel med ortsanknytning.
2. Pensionerade halv- till helårsbosatta med ortsanknytning, som periodvis under vinterhalvåret vistas hos barn eller anhöriga på annan ort.
3. Mantalsskrivna personer som regelbundet vistas på sjuk- eller pensionärshem.
4. Yrkesverksamma årsbosatta som har sin utkomst på Gullholmen, i regel med ortsanknytning.
5. Yrkesverksamma årsbosatta där minst någon i familjen pendlar, i regel med ortsanknytning eller med erfarenhet av orten som sommarboende.

Grupp 1–3 är som regel starkt knutna till orten och har svårt att tänka sig att flytta. De är beroende av en grundläggande service och en viss mängd helårsbosatt befolkning ger dem trygghet. Dessa grupper har en stark förankring i befintlig miljö och kräver därmed inga större förändringar.

Grupp 4 och 5 lever ett aktivt liv i takt med samhällets förändringar och vill ha del av samhällets standardutveckling. De har krav på goda kommunikationer och en grundläggande service. För att detta skall vara möjligt att uppnå önskar de en nyinflyttning av helårsboende.

För dessa grupper kan restriktioner för miljöns bevarande te sig alltför hårda och på sikt innebära att helårsboendet dör ut.

sommarboende

6. Sommarboende med utökad bosättning höst och vår, ofta med tendens till veckopendling.
7. Sommarboende med tendens till halvårsbosättning efter pensioneringen.
8. Sommarboende som vistas på Gullholmen större delen av sommaren och under de flesta helger vår och höst.
9. Sommarboende som endast vistas på Gullholmen korta perioder om sommaren och enstaka helger.

Sommarboende är ofta måna om att bevara den miljö man funnit attraktiv och valt för sin fritid, vare sig man har anknytning till orten eller inte. Ofta saknas dock kunskapen om ortens särdrag och traditioner, vilket gör att mönster från vardagsmiljön tillämpas i fiskelägesmiljön. Detta tar sig uttryck i privatisering och markering av det egna, t ex inhägnad av mark och bryggor, avvikande färgsättning etc. Genom information ökar kunskapen. De restriktioner som ett förslag till bevarande innebär möts då förmodligen positivt av dessa grupper.

De sommarboende, som vistas allt längre tid av året på Gullholmen, kan förväntas ställa större krav på förändring, service m m än de som endast vistas där under några sommarveckor.

besökare och turister

10. Besökande anhöriga och gäster till samtliga kategorier ovan.
11. Gästande båtturister som använder hamnanläggningar, gör uppköp etc.
12. Andra gästande dagsturister och sportfiskare som utnyttjar naturreservatet eller flanerar bland bebyggelsen.
13. Skolbarn eller andra grupper som besöker området för att studera dess natur eller bebyggelse.
14. Turister som via den stora segelleden passerar mycket nära förbi området.

Grupp 10 är en heterogen grupp och uppvisar därför högst varierande krav.

Grupp 11–13 har krav på att lätt nå och fritt kunna röra sig bland bebyggelsen och i naturen, liksom att Gullholmens kvaliteter, såväl kulturhistoriska, naturvetenskapliga som för rekreation betydelsefulla, tas tillvara och skyddas.

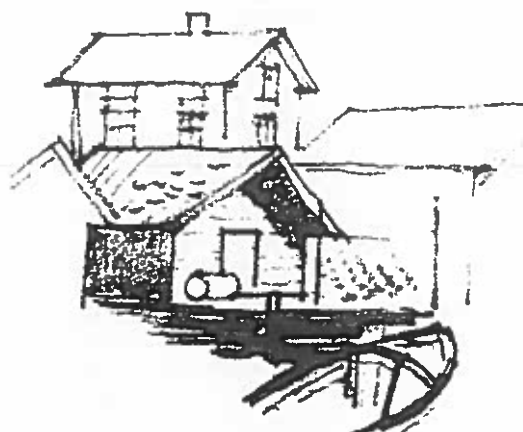
För att Gullholmen skall vara tillgänglig för större grupper krävs anläggningar av olika slag, båtplatser för besökande, mat- och övernattningstillfällen, enklare kommersiell och allmän service.

En utbyggnad av sådana anläggningar måste dock vägas mot det miljöslitage, som en stor genomströmning av människor medför, och den förändring av helhetsmiljön som dessa anläggningar innebär.

Grupp 14 upplever Gullholmen från vattnet. Ett bevarande av en sammanhållen helhet med fiskelägets karaktäristiska uppbyggnad väl synlig höjer värdet av deras upplevelse.

4.2 Husen

historiskt arv

husen som
helårsbostäder

husen som
fritidsbostäder

konsekvenser

socialhistoriskt arv

För Gullholmenborna har bryggan varit det primära vid vilken man gjorde fast båten. Innanför bryggan låg en sjöbod som var verkstad och där man förvarade redskapen, och tätt bakom sjöboden låg huset att bo i.

Denna miljö återspeglar en gången tids livsstil, samtidigt som den visar på hur ett självväxande, funktionsbetingat samhälle kan uppnå stora miljökvaliteter som är värda att bevara.

Det nuvarande bostadsbeståndet på Gullholmen uppfyller inte de krav som kan ställas på en modern helårsbostad. Det är huvudsakligen den tekniska och sanitära standarden som är otillräcklig. De flesta husens bostadsytor är också för små för en normalfamilj. Vid en förbättring av husen för att uppfylla en standard för helårsboende kan önskemål uppkomma om tillbyggnader och förändringar i form av t ex tillbyggnad för installation av badrum, uppsättning av takkupor och takfönster för att bättre utnyttja vindarna, utbyte av fönster, isolering, utbyte och uppsättning av ny panel.

Om husen användes som fritidshus torde krav på förbättringar, av ovan beskrivet slag, inte vara så stora. I de flesta fall accepteras det i en fritidsbostad en *lägre standard* än i helårshuset. Det är inte enbart en omväxling i miljön som motiverar ett fritidsboende utan också ett ombyte i sättet att bo och leva. Det finns dock exempel som visar hur kraven från de fritidsboende ökat när förankringen till Gullholmens tradition saknats.

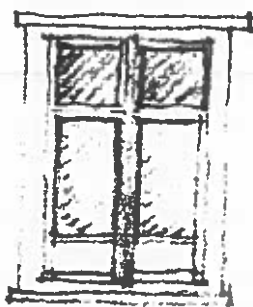
Det förefaller orealistiskt att på sikt räkna med ett helårsboende på Gullholmen om inte bla vatten- och avloppsledningar utbyggs för att höja den sanitära standarden. Med en sådan standardhöjning uppkommer också krav på en viss ut-, om- och tillbyggnad.

Det är naturligtvis tänkbart att nya tekniska system för att ta hand om hushållsavfall och avlopp kan ersätta de traditionella och på så sätt höja den sanitära standarden för att underlätta ett helårsboende.

Om vatten och avlopp inte byggs ut kommer bostadsbeståndet till slut, kanske med något enstaka undantag, att användas endast av fritidsboende och för det rörliga friluftslivet.

Den socialhistoriska utvecklingen hittills på Gullholmen visar hur ett samhälle med eget näringsliv, egen service och tradition utvecklats. Varje epok i samhällets utveckling har avspeglat sig på ena eller andra sättet i dess byggnader och påverkat den totala miljön mer eller mindre. Om utvecklingen på Gullholmen går mot att bostadsbeståndet utnyttjas endast för fritidsboende kan detta påstås spegla samhällets funktion på 70-talet med vikande sysselsättning inom fisket, koncentration av arbetsplatser

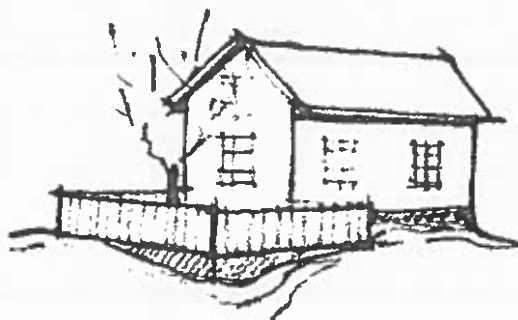
förändringar i
byggnadsbeståndet

sjöbodar

nya brukarintressen

till några få orter inom kommunen och ett växlande krav från allmänheten på tillgång till fritidsbostäder.

Av tidigare utveckling på Gullholmen framgår det att Gullholmens starka väldefinierade totalmiljö mycket väl tål vissa förändringar utan att gå förlorad.

Den kulturhistoriska delen av miljön däremot är känsligare för störningar och ställer större krav på stränga bestämmelser för förändringar i byggnadsbeståndet.

Ett exempel på förändringar som kan uppkomma är den kulisseeffekt som upplevs under vinterhalvåret i renödlade fritidshusområden, med tomma, igenbommade hus med nerdragna gardiner och utan upplysta fönster och tända gatlyktor om kvällen.

Sjöbodarna som tidigare varit arbets- och förvaringsplatser har tenderat till att omvandlas till bostäder. Sjöbodarnas karaktär av verkstad kan då gå förlorad, vilket är beklagligt från bruksvärdessynpunkt.

För närvarande finns en viss efterfrågan från fritidsboende, som saknar sjöbodar, om att få uppföra nya. Detta tyder på att de gamla sjöbodarnas användning som arbetsplats, snickarbod och förvaringsplats för båt och fisketillbehör fortfarande är aktuell, nu för de fritidsboendes behov.

Sjöbodarnas tidigare funktion kan alltså bevaras och omvandling av dessa till fritidshus bör ej tillåtas. Uppförande av nya sjöbodar torde vara möjligt och kan diskuteras i det fortsatta planarbetet.

De hus som under åren rivits bör ej få återuppföras. Luckorna som uppkommit i bebyggelsen kan utnyttjas av de fritidsboende — de nya brukarna — för deras intressen och behov.

4.3 Marken

Husen lades ursprungligen ut på sina stensocklar på berggrunden utan förankring med marken i form av inhägnader, trädgårdar eller liknande. Detta sammanhängde med formen för markägandet. *All mark runt husen var tillgänglig för alla.* Under senare år har emellertid en form av privatisering uppstått, som tagit sig uttryck i att viss mark närmast husen inhägnats och planterats som trädgård. Dessa staket och inhägnader har inom flera delar av Gullholmen stort estetiskt och miljömässigt värde, men innebär samtidigt, att framkomligheten mellan husen försvåras och de gemensamma ytorna begränsas.

De avstängningar som förhindrar framkomligheten inom sjöbodsområdena är också förkastliga. Möjligheten att fritt kunna röra sig på bryggorna längs sjöbodarnas utsidor bör finnas.

framkomligheten

Att fritt kunna röra sig överallt på ön är en företeelse som funnits av hävd. En tradition som bör bevaras.

4.4 Sysselsättningen

fiskenäringens tillbakagång

För att bevara ett levande samhälle i avfolkningsbygder krävs att åtminstone viss helårsbefolkning finns kvar som en förmedlare av tradition och för att upprätthålla en rimlig servicenivå. Gullholmenborna har av tradition haft sin utkomst ur havet. Fisket har varit den huvudsakliga sysselsättningen tillsammans med beredning av fiskeprodukter och fraktfart. När den sista konservindustrin lades ned för 10 år sedan, samtidigt som fiskerinäringen långsamt började gå tillbaka, försvann den naturliga förutsättningen för ett eget näringsliv på Gullholmen. Av kommunens översiktsplan framgår att någon kommunal satsning på Gullholmen med industrier ej är aktuell. Framtida sysselsättning på Gullholmen torde endast utgöras av tjänster på servicesidan. Övriga helårsboende torde få räkna med pendling till arbetsplatser på Orust eller fastlandet.

Orstens tidigare arbetarstam, vars yrkeskunskap om fiskerihantering var så viktig, finns knappast längre.

nyetablering

Nyetablering av industrier på Gullholmen är mycket tveksam dels från miljösynpunkt, dels med tanke på dagens krav på effektivitet och rationell drift inom industrin. Visserligen växte den gamla konservindustrin i princip ut genom sammanslagning av sjöbodar till större byggnader och slutligen till bli ett stort industrihus.

Men dagens krav är annorlunda. Den befintliga konservindustribyggnaden byggs för närvarande om till bostadslägenheter för fritidsboende och turism.

pendling

Det torde vara mindre attraktivt att vara pendlare på Gullholmenön, med färjesor till parkeringsplatser på fastlandet, än att vara pendlare i någon av de andra kustsamhällena på Orust. Dessa andra kustsamhällena har också bättre förutsättningar pga bättre kommunikationer att genom nyetablering av verksamheter behålla en egen sysselsättning inom orten.

4.5 Kommunikationer och service

bilfri miljö

Eftersom Gullholmen är ett samhälle utan fasta förbindelser med Orust och därmed saknar biltrafik, är förutsättningarna goda för bevarande av befintliga byggnader.

Sop- och latrinshämtning är för närvarande ordnad med fordon som klarar de trånga passagera på ön. Oavsett användningen som fritidshus eller helårsbostäder torde dock förbättringar av hämtningssystemet behöva göras, exempelvis genom att den båt som hämtar angör flera ställen på ön.

För att öka tillgängligheten till Gullholmen och Härmanö bör fler parkeringsplatser iordningställas vid Tuvesvik.

servicenivå

Förutsättning för helårsboende är att en rimlig servicenivå kan upprätthållas. Även för de fritidsboende och det rörliga friluftslivet är det väsentligt att ha tillgång till butik för dagligvaror, post och bank etc.

4.6 Fritid och rörligt friluftsliv

dubbla intressen

Stora Härmanö och Gullholmen utgör ett till många delar ännu oupptäckt fritidsområde för det rörliga friluftslivet.

Synpunkter har framförts om att förbättra tillgängligheten till naturreservatet. Detta stämmer väl överens med önskemålet om att bevara Gullholmenmiljön. Det rörliga friluftslivet erbjuds utöver orörda fritidsområden möjligheter att njuta av de kunskapsvärden en bevarad fiskelägesmiljö ger. En resa till Gullholmen och Härmanö kan sägas ge dubbelt utbyte av fritiden och de båda öarna kan därför bli attraktiva inte bara under sommarmånaderna.

Att skaffa ett fritidshus på Gullholmen har för närvarande blivit status. Det innebär att många hus köps som fritidsbostad inte i första hand för köparens behov att flytta tillbaka till ursprungsmiljön eller till fiskelägesmiljön, utan mer för att vara en räntabel penningplacering.

I sådana fall är det mycket viktigt att ett medvetandegörande om Gullholmens bevarandekvaliteter kompletteras med fastställda bestämmelser och rekommendationer beträffande bebyggelsens utformning.

rörligt friluftsliv

Anläggningar för det rörliga friluftslivet torde knappast kunna anpassas till bebyggelsen på Gullholmen. Om Reso-anläggningen på Lilla Härmanö kan återuppta sin verksamhet fordras möjligheter till övernattnin inom befintligt bostadsbestånd. Vissa hus på Gullholmen skulle då kunna användas som uthyrningsobjekt för det rörliga friluftslivet. Stora krav bör då ställas på ägaren avseende husets skötsel, då uthyrningsobjekt har en benägenhet att snabbt slitas ner på grund av stor genomströmning och eftersatt underhåll.

nya anläggningar

Anläggningar av nya båthamnar och bryggor för turism på Gullholmenön bör ej få tillkomma då denna typ av anläggningar med sin storskalighet skulle göra olyckliga ingrepp i Gullholmens varierade småskaliga miljö.

Det stora intresse som båtturister har för Gullholmen torde kunna tillfredsställas genom utbyggnad av anläggningar för hamnandamål på Skottaren, den lilla ön söder om Gullholmen.

definition

yttre miljö

vita fasader,
röda tak

inre miljö

4.7 Miljö och miljöelement

För att kunna göra en bevaringsplan fordras att man definierar den miljö man avser att bevara. Vad är väsentligt och särpräglade för just denna miljö? Vilka miljöelement har betydelse för helhetskaraktären? Den miljö som upplevs i dag på Gullholmen är resultatet av en under århundraden successiv förändring av bebyggelsen betingad av förändringar i den sociala och ekonomiska strukturen. Varje tid har på något sätt bidragit med något nytt. Dessa förändringar är en del av byggnadstraditionen. Förändringarna har på Gullholmen varit relativt små inom ramen för helhetsmiljön.

Den täta anhopningen av vita hus med röda tegeltak på en ö skarpt avgränsad mot en i övrigt obebyggd nästan öde skärgård av grå klippor och vatten ger en helhetsbild som rymmer mycket av samhällets tradition.

Bebyggelsen på Lilla Härmanö samspelar i denna bild med bebyggelsen på Gullholmen. Denna helhetsbild är viktig att bevara.

För helhetsmiljön störande gles bebyggelse eller anläggningar inom omgivningen bör undvikas.

Bostadshusens ljusa färg, de röda sjöbodarna och takens tegelytor som skiftar från ljust rött till mörkare brun-grå är framträdande miljöelement som bör bevaras.

Den vita eller ljusa färgen på bostadshusen tillkom i slutet på 1800-talet och är alltså av relativt sent datum, men har i den annars så variationsrika miljön givit en enhetlighet som är välgörande för helheten.

Kraftiga färger på husfasaderna bör undvikas. En sådan färgsättning fyller inte någon tom plats i en utvecklingskedja utan är snarare tecken på en vilsegången individualism.

Den inre miljön på Gullholmen kan karaktäriseras genom:

- tätheten mellan husen och
- variationsrikedomen i gaturummen

Egentligen förekommer relativt få olika husdetaljer och husvolymmer. Men genom en upprepning av dessa tillsammans med en irrationell och i många fall till synes tillfälligt förläggning av huskropparna i den sluttande terrängen erhålles rumsbildningar som alla är olika varandra.

Enhetligheten i husens träpaneler är välgörande. Om fasadmaterialet hade varierats, kunde lätt de täta gaturummen blivit röriga och svärdefinierbara. Stensocklarnas olika höjder underlättar variationen.

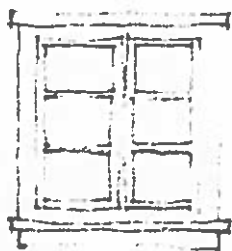
träfasader

Trafasaderna har alltså en mycket stor betydelse för den miljö vi skall bevara. De hus som under de senaste 20–30 åren försetts med asbest-cementplattor kan visserligen sägas återspegla en epok i utvecklingen, men deras döda fasadytor med utslätade byggdetaljer får anses försämra miljön i så stor utsträckning att återställande till träfasader bör rekommenderas.

markbehandling

Markbehandlingen på gångytorna mellan husen får gärna variera som nu. Visserligen är kullerstensbeläggningens mönsterytor vackrare än asfalt, men markmaterialet bedöms vara av underordnad betydelse för miljöupplevelsen och asfaltsytor är lättare att gå på än kullersten.

huselement

Befintliga husvolymer med sina befintliga takvinklar rymmer mycket av byggnadstradition och har stora kunskapsvärden. Komplettering med takkupor, takfönster och sk taklyft förändrar den ursprungliga volymen i så stor utsträckning att detta bör undvikas.

Husens fasader är i de flesta fall regelbundet och harmoniskt uppbyggda. Ändringar av fasadkompositionen kan vara förödande. Fönster och dörrar ger karaktär åt husen och bör behållas till form och utseende. Nya fönster- och dörrtyper kan förändra skalan i fasaderna och bör undvikas. Balkonger är främmande byggnadselement och deras berättigande i miljön tveksamt. Alla fasaddetaljer som ger husen dess karaktär bör om möjligt bevaras.

Stora trädäck och avskiljande plank ansluter ej till byggnadstraditionen.

Det är viktigt att den äldre bebyggelsemiljön är styrande för de förändringar som görs. Information till de boende om det kulturhistoriskt värdefulla i deras miljö bör underlätta ett bevarande. En huskatalog, där varje hus dokumenteras och synpunkter lämnas på vad som bör beaktas vid framtida upprustning, kan därvid utgöra ett värdefullt instrument.

Från bevarandesynpunkt är vissa egenskaper i Gullholmens miljö speciellt betydelsefulla. För att undvika en förändring av dessa bör absoluta krav uppställas. Andra egenskaper i miljön är underordnade men har ändå en viss betydelse.

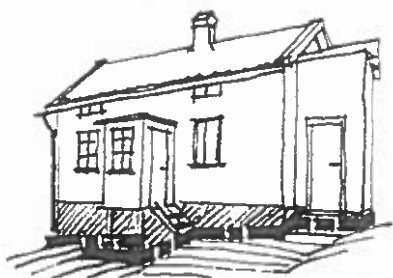
4.8 Ägoförhållanden och fastighetsfrågor

statens mark

Gullholmen är formellt två fastigheter, Gullholmen 1¹ ägd av staten och Gullholmen 1² ägd av kommunen. Med något undantag när ägs husen av enskilda som härleder sin rätt från yrkesfiskare som haft rätt att på statens mark uppföra bostadshus jämte sjöbod.

Diskussioner har sedan många år förts om möjligheten att planlägga marken för att möjliggöra försäljning eller upplåtelse med tomträtt av fastigheterna.

konsekvenser av institut

Orsaken till diskussionen är bl.a. önskemålet om att kunna in-tecknings-belåna husen. På så sätt skulle erbjudas möjligheter till ett helårsboende inom en större del av bostadsbeståndet i stället för att varje hus till försäljning köps upp av köpare som ej är beroende av in-tecknings-lån.

Den miljö som i dag finns bevarad på Gullholmen får till viss utsträckning tillgodoräknas just markägo-förhållan-det. Om denna miljö skall bevaras bör därför stor vikt läggas vid på vilket sätt ägo-frågorna löses så att ett bevarande inte försvåras.

En avstyckning av hus med tomter runt varje hus torde medföra att den unika miljön förändras till att likna de flesta andra fiskelägen i Bohuslän.

Att avstycka husen i husliv och lägga övrig mark som samfälld mark ger större möjligheter att reglera förändringar.

Tomträttsinstitutet torde också vara en möjlig lösning.

För att behålla fortsatt helårsboende på Gullholmen krävs förmodligen att tomt och hus kan in-tecknas.

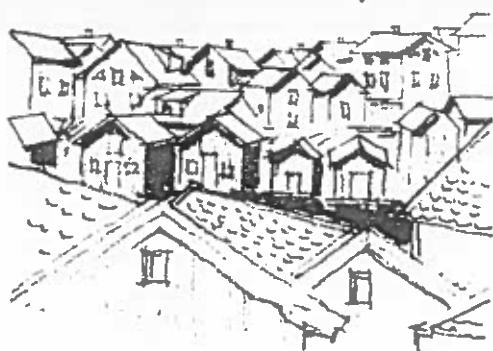
4.9 Tänkbara alternativ

Ur ovanstående ansats till analys framstår två alternativ till utveckling av Gullholmens samhälle. Alternativen ger delvis olika förutsättningar för bevarande.

alternativ 1

Gullholmen förses ej med va-system. Ön kommer då att successivt övergå till att bebos endast av fritidsboende. Kraven på förändringar av befintligt bostadsbestånd torde bli mindre och bestämmelser för ett bevarande av befintlig miljö kan skärpas. Äganderätten till fastigheterna torde vara av mindre betydelse. Arrendeinstitutet är att föredraga. Alternativet innebär i stort ett konserverande av den miljö som upplevs under 1970-talet.

alternativ 2

Gullholmen förses med kommunalt va-system, och blir därigenom attraktivt för helårsboende. Förändringar i bostadsbeståndet torde få accepteras, inom vissa ramar, dock i större utsträckning än i alternativ 1. Tomträtt eller äganderätt av fastigheterna torde bli ett krav.

Alternativet kan betyda att Gullholmen långsamt återförs till ett levande samhälle där nya förändringar i miljö fullföljer byggnadstraditionen.

Alternativet förutsätter en kommunal medveten satsning på Gullholmen som framtida bostadsort.

Mellanalternativ kommer alltid att finnas under vissa tider men är då inordnade under den ena eller andra övergripande utvecklingen.

4.10 Målformuleringar

Under arbetets gång har succesivt förmulerets följande övergripande mål som riktlinjer för en bevaringsplan.

- På grund av de stora kulturhistoriska värdena skall miljön bevaras.
- Karaktäristiska delar och detaljer i miljön (miljöelement) som tydligt åskådliggör olika skeden i samhällsutvecklingen skall särskilt uppmärksammas.
- Förutsättningar för helårsboende med nuvarande standard bör bibehållas.
- De boendes behov får tillfredställas inom de ramar ett bevarande av miljön kräver.
- De rörliga friluftslivets intressen skall underordnas bevarandeintressena.
- Enskilda förändringar i miljön skall bedömas med hänsyn till deras inverkan på den kulturhistoriska helheten.
- Den enskilda byggnadens ursprung och senare förändringar med förankring i god lokal byggnadstradition skall vara vägledande för förändringar som får vidtagas.
  - Husens volymer bör i princip behållas oförändrade.
  - Husens fasader skall vara av trä.
  - Bostadshusen skall vara vita eller ha annan mild ljus färg. Röda hus skall behålla sin färg.
  - Målade sjöbodas skall vara röda.
  - Takmaterial skall vara rött oglaserat taktegel.
- Hävdvunnen allmän tillgänglighet av marken mellan husen skall bibehållas.
- Sådan form av förfoganderätt för husägare som bäst tillgodoser bevarandeintresset skall väljas.
- Den enskilde husägaren skall göras medveten om de historiska värden han har att vårda.

5 Förslag till riktlinjer för bevarande

Följande kapitel är en sammanfattning av hur ett bevarande av Gullholmens kulturhistoriska miljö kan ske.

Under Gullholmens utveckling har en successiv förändring av den fysiska miljön skett allteftersom brukarnas behov förändrats. Dessa successiva förändringar är en del av Gullholmens byggnadstradition. Förändringarna har varit små och deras påverkan på totalmiljön av ringa omfattning.

Det har emellertid varit en utveckling intimt knuten till brukarna och anpassad till deras behov. Väsentligt för bevaringsplanens form är att försöka fastställa vilka de framtida brukarna är, vilka behov och krav de vill ha tillfredsställda och vilka av dessa som är berättigade sett i förhållande till de kulturhistoriska värden som skall bevaras.

5.1 Brukarna

För närvarande används knappt 20% av bostadshusen på Gullholmen som helårsbostäder. Omvandlingen från helårsanvändning till fritidsanvändning har gått snabbt och har huvudsakligen skett under de senaste 10–15 åren. De arbetstillfällen som försvann när fiskindustrin lades ned har ej ersatts.

Kommunen har för avsikt att förse befintlig och tillkommande bebyggelse på Härmanö med vatten och avlopp. Gullholmen förses ej med avloppsledningar. Vattenledningar dras fram till 4 nya vattenposter på ön.

Med hänsyn till att arbetstillfällen saknas på Gullholmen är den troliga utvecklingen att antalet helårsbebodda hus ytterligare minskar. Den brukarkategori, som vi under de närmaste åren skall planera för, är alltså de fritidsboende. Detta innebär ett annat användningsätt av bebyggelsen. De ursprungligen helårsanvända husen kommer huvudsakligen att användas för fritidsboende.

De nya brukarnas förväntningar och krav på den fysiska miljön är andra än de helårsboendes. En fritidsboende prioriterar andra värden hos Gullholmen än en helårsboende. Den fritidsboende har i de flesta fall sökt sig till Gullholmen på grund av kvaliteten hos öns fysiska miljö, vilket självklart medför goda förutsättningar för att bevara denna fysiska miljöns kulturhistoriska värden.

Det är inte längre fundamentala krav på föda, bostad och trygghet som utgör brukarnas behov.

Brukarna kommer att vistas periodvis på Gullholmen. Faktorer som värderas är utsikt mot havet, ostörda uteplatser, båtplats med sjöbod osv.

Den fritidsboende bör alltså tåla hårdare restriktioner vid en bevaringsplanering än vad en helårsboende kan förväntas tåla. Den kvarboende helårsbefolkningens krav kan komma i konflikt med alltför stränga regler vid bevaringsplaneringen. Detta måste beaktas. Den kvarboende helårsbefolkningens boendeförhållanden måste vara acceptabla. De förmedlar en tradition som utgör en viktig del av den kulturhistoriska miljön.

Gullholmens samhälle får också en allt större betydelse för det rörliga friluftslivet. Detta medför krav på bla övernattningsmöjligheter.

5.2 Marken

All mark kring husen bör vara tillgänglig för alla. Förutsättningarna härför är goda, då nästan all mark för närvarande är i statens ägo.

Med nya brukare och brukarintressen finns risk för grannkonflikter om tillbyggnader och utbyggnader på befintliga hus tillåtes. Exempelvis kan havsutsikter byggas för, hus skuggas osv. Ytterst få hus kan erhålla tillbyggnader utan att grannar berörs.

Även användandet av marken i anslutning till husen kan skapa konflikter. Därför föreslås att principen för bevarandet av miljön är att ianspråktagande av ytterligare mark för bebyggelse ej bör tillåtas, dvs husen får ej tillbyggas.

Befintliga äldre inhägnader kring trädgårdar får finnas kvar. Nya trädgårdsanläggningar i anslutning till husen får ej inhägnas eller på annat sätt göras privata. Trädgårdsmöbler och liknande får dock ställas upp. Om marken behöver göras plan får ojämnheter i berg fyllas med jord eller i mindre utsträckning med cementbruk. Träaltaner och liknande får ej utföras.

Inom område för sjöbodar finns möjligheter att på vissa platser bygga nya sjöbodar där gamla bodar rivits. Komplettering på detta sätt får ske endast om sjöboden är gemensam för minst 2 hushåll vilka samtidigt äger hus på Gullholmen men saknar sjöbod. För förvaring av gemensamma sopor och latrinkärl får sjöbod uppföras i anslutning till båtangöringsplatser.

Under senare tid tillkomna staket och murar i syfte att privatisera marken bör övervägas att borttagas, men befintliga *gamla* inhägnader, sk hagar, kring trädgårdar får finnas kvar. Nya trädgårdsanläggningar i anslutning till husen får ej inhägnas eller på annat sätt göras privata. Trädgårdsmöbler och liknande får dock ställas upp. Om marken behöver göras plan kan ojämnheter i berg få fyllas med jord eller i mindre utsträckning med cementbruk. Träaltaner och liknande får ej utföras. Framkomligheten mellan husen på traditionella stråk får ej förhindras.

Inom område för sjöbodar finns möjligheter att på vissa platser bygga nya sjöbodar där gamla bodar rivits. Komplettering på detta sätt får ske endast om sjöboden är gemensam för minst 2 hushåll vilka samtidigt äger hus på Gullholmen men saknar sjöbod. För förvaring av gemensamma sopor och latrinkärl kan byggnad få uppföras i anslutning till bångöringsplatser.

5.3 Helhetsmiljön

Utmärkande för Gullholmen är det väl sammanhållna helhetsintrycket med oregelbundet grupperade hus, vita eller ljusa till färgen med röda släta tegeltak. Hela ön är täckt av hus med en krans av sjöbodar längst ned mot vattnet.

Helhetsintrycket bör bevaras, vilket innebär att bostadshusen bör målas vita eller med ljus färg och att sjöbodarna bör vara rödmålade. Alla tak bör vara röda och takkupor och andra utbyggnader på taken bör ej få utföras.

Det är den särpräglade kulturhistoriska miljön vid havet som gjort Gullholmen attraktiv som fritidsort, inte tillgång till goda badplatser och god friluftsterrang utan en förtätad gammal boendemiljö. Ingen generation har som vår haft tekniska och ekonomiska möjligheter att förändra sin omgivning. Under tidigare generationer har omvandlingsprocessen gått mycket långsammare. Ingreppen har i regel blivit små.

Undantag finns förstås, t ex den stora konserverfabriken i tidigare rött tegel på sydöstra delen av Gullholmen. Det nyligen svartmålade taket på den gamla fabriksbyggnaden bryter däremot mot helheten. En av sjöbodarna på västsidan har nyligen fått ett nytt tak av korrugerad plåt. Ett val som är olyckligt från både färg- och materialsynpunkt.

Småskaligheten är utmärkande för helhetsbilden. De nya stora sammanhängande bryggkonstruktionerna stämmer dåligt med den gamla miljön. El- och teleledningar och stagade stolpar stör helhetsbilden. Ledningarna borde läggas ner i gångvägarna och varsamt i marken mellan husen.

5.4 Husen och närmiljön

Varje hus har sin betydelse i de rikt varierande rumssammanhangen i den kulturhistoriska miljön. En kraftig förändring av ett enskilt hus kan få konsekvenser för hela den gemensamma miljön. Missgrepp som görs kan man rätta till på sitt eget hus men inte på grannens. Knappast ens påpeka det med tanke på grannsammanhan och den sociala samvaron. Därför bör ändringar styras utifrån genomopartiska råd och riktlinjer.

Människan vänjer sig allt för lätt vid nya material. För-
fallet kan gå fort. De kulturhistoriska värdena är sköra
och oersättliga. Den äldre bebyggelsemiljön skall påverka
och styra de förändringar som behöver göras.

Husens volymer, proportioner i fasaderna, takvinklar,
snickeridetalljer på vindskivor och kring fönster och
dörrar är väsentliga faktorer som bidrar till enhetligheten
i bebyggelsen. Dessa faktorer bör uppmärksammas och i
möjligaste mån bibehållas. Balkonger, takfönster, tak-
kupor och liknande är främmande element i Gull-
holmens bebyggelse och bör undvikas.

Fönsterbågarnas spröjsningar bör bibehållas. De små
rutorna understryker småskaligheten i bebyggelsen. På
Lilla Gullholmen finns flera exempel på hur husens ut-
seende förvanskats när nya sk. perspektivfönster ersatt
de ursprungliga spröjsade.

I Huskatalogen framgår vilka fönster som är ursprung-
liga för resp. Hustyp. Vid ändring och renovering av
fasader bör ursprunglig fönstertyp användas.

Gullholmen är byggt i trä. Trä är det ursprungliga mate-
rialet i både stomme och fasader. Det är trä som håller
samman miljön kring de slingrande gångvägarna och de
variationsrika rumsbildningarna mellan husen. Det är
skuggorna från fasadernas locktakter som ger liv åt fasad-
ytan.

Nya fasadmaterial som plåt, eternit och plast saluförs
med alla sina fördelar. Träfasader saluförs inte på samma
sätt. Trä är det ursprungliga självklara fasadmaterial i
de nordiska länderna. På Gullholmen har fasaderna i alla
byggepoker varit av trä. Det har svarat för kontinuiteten
i bebyggelseföryngringen. Trä är tradition! Därför bör
inga andra fasadmaterial än trä användas på Gullholmen,
vare sig det gäller bostadshus, uthus eller sjöbodar.

Rött taktegel är det ursprungliga taktäckningsmaterialet
både på bostadshus och sjöbodar. Taktegel åldras vackert
och ger en levande yta som varierar i färg från ljusrött till
gråbrunt. Taktäckningsmaterialet bör vara rött tegel.

Husen bör vara vita eller ha mild ljus färg. Sjöbodarna
bör vara röda. Avvikande och starka färger på husen stör
helheten och förändrar perspektiven i gaturummen. Ny-
ligen har ett hus på Lilla Härmanö — framför den gråvita
kyrkan — vid hamnen målats om i mörk blå färg. Detta
är ett exempel på vad som kan inträffa om inte färgsätt-
ningen underordnar sig helheten.

Fönsteromfattningar, karmar, bågar och dörrblad får ha
från huset avvikande färg i grått, grönt, blått och ockra.

Det är viktigt att husen vårdas och ej får förfalla.

De ursprungliga husen har byggts hantverksmässigt. De
nya brukarna, som till stor utsträckning kan underhålla
byggnaderna under sin fritid, bör kunna fullfölja tradi-
tionen på sådant sätt att de kulturhistoriska värdena be-
varas.

Sammanfattning

Varje historisk miljö karaktäriseras av en mängd faktorer som samverkar till en helhet. Det är svårt och kan vara fel att utpeka endast vissa för den fysiska miljön viktiga element för vilka ett bevarande skall eftersträvas. Alla element samverkar till en helhetsvision i vilken de kulturhistoriska värdena upplevs.

För en kulturhistorisk miljö som Gullholmen som förändrats under århundradenas lopp men ändå behållit sin karaktär framstår dock vissa element i byggnadsmassan som sammanhållande och tidlösa. Dessa element måste därför framstå som viktigare än andra och som stom-element kring vilka det socialhistoriska arvet kan vidareutvecklas.

Dessa stom-element är för Gullholmen de som karaktäriserar helhetsmiljön. De träpanelklädda husen med röda tegeltak, där bostadshusen är målade i ljusa färger och sjöbodarna rödmålade. Dessa element är hörnstenar kring vilka bevarandet av den kulturhistoriska miljön måste byggas upp.

